

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU
Kandidatexamensarbete, 15 hp

Miljonprogrammet som kulturarv

-

En studie bland blivande landskapsarkitekter

Gabriel Barrioz

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Område Landskapsarkitektur, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp
Landskapsarkitektprogrammet
2011-05-31

SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet
Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Område Landskapsarkitektur

Författare: Gabriel Barrioz

Titel (sve): Miljonprogrammet som kulturarv – En studie bland blivande landskapsarkitekter

Titel (eng): The million programme as cultural heritage – A study among aspiring landscape architects

Nyckelord: miljonprogram, kulturarv, studenter, Alnarp, enkät, inside, outside, media, tid

Handledare: Boel Persson, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Examinator: Allan Gunnarsson, Område Landskapsutveckling, SLU Alnarp

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0649

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2011

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Bilder: Alla bilder tagna av Gabriel Barrioz

Framsidas bild: Fig 1. Höghus i miljonprogramsområdet Holma i Malmö, 110516. Fotograf: Gabriel Barrioz

SAMMANDRAG

Miljonprogram eller inte? Är det viktigt i dagens förtätningsdebatt? Hur ska vi förhålla oss till den 60-70-talsbebyggelse som fått utstå så mycket kritik? Finns det inte viktigare historiska miljöer än denna som kan anses vara kulturarv? Detta är frågor som dagens landskapsarkitektstuderande måste, eller snart kommer, ta ställning till. Antingen i utbildningsprojekt eller i yrkeslivet. Är det så att vi som landskapsarkitektstuderande ser olika historiska miljöer på olika sätt? Värderas dem olika och vad är det som påverkar denna syn?

I denna uppsats analyseras hur landskapsarkitektstudenter i Alnarp värderar miljonprogrammet som kulturarv. Den bygger på en enkätundersökning utskickad till ett antal studenter på Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp. Svaren har sedan samlats ihop, kategoriserats och analyserats ur ett antal ståndpunkter: Riksantikvarieämbetets definition, insider/outsider-perspektiv, media, tid etc. En enkätundersökning som visar om ”skiten ska bort” eller ”vi kan inte leva utan det”. Denna undersökning kommer att kunna ge en antydning om yrkesgruppens framtida syn på detta och hur det påverkas.

Uppsatsen visar att det kan finnas en skillnad i synsättet beroende på om man haft en nära koppling eller inte till ett miljonprogramsområde. Många studenter anser även att man måste prioritera mellan att vara kulturarv eller en bra bostadsmiljö. Vissa miljonprogramsområden kan anses vara kulturarv medan andra är i stort behov av förändring.

Nyckelord: miljonprogram, kulturarv, studenter, Alnarp, enkät, inside, outside, media, tid

ABSTRACT

The million programme or not? Is it of importance in today's debate of concentration? How should we relate to the buildings from the 1960-70s which have endured a lot of critique over the years? Are they part of our cultural heritage? Are there any other historical structures that are more important? These are some of the questions that has to be answered by the students in landscape architecture of today. Either now, in school projects, or in the near future during their professional careers. Do we, as students of landscape architecture, see different historical structures in different ways? Do we evaluate them differently and why do we do that?

In this essay you will find an analysis of how students in landscape architecture evaluate the million programme as cultural heritage. The research is founded on a questionnaire study that was answered by students at Sveriges Lantbruksuniversitet in Alnarp. Answers have been categorized and analyzed from a few different standpoints: the definition of Riksantikvarieämbetet, insider/outsider, media, time etc. A questionnaire study that results in “it's gotta go!” or if “we can't live without it”. This will also produce an indication of how this question will be treated in their professional careers.

The essay shows that there is a difference in the perspective between people who have some sort of connection to a million programme area and those who do not. It also shows that many students tend to prioritize between “good areas for living” and “cultural heritage”. Some of the million programme areas can be perceived as cultural heritage while others have to be drastically changed.

Key words: the million programme, cultural heritage, students, Alnarp, questionnaire study, inside, outside, media, time

FÖRORD

Miljonprogrammet har alltid fascinerat mig och säkert många andra. Det är ett begrepp som fortfarande är mycket laddat, både i arkitektoniska, sociala och mediala sammanhang.

Jag är både uppvuxen i ett miljonprogramsområde och, i skrivande stund, även boende i ett. Jag antar att vi alla är påverkade av den miljö vi är uppvuxna i och detta kan vara en anledning till varför denna uppsats och undersökning görs.

Kulturarvet blev jag inte intresserad av förrän jag började på landskapsarkitektprogrammet. Det är ett ämne som både kan ge upphov till inspiration och irritation. Behöver allting sparas och vad ska egentligen sparas?

Den här uppsatsen har varit en handling som krävt hjälp av fler människor än mig själv. Jag skulle därför vilja tacka alla som tagit sig tid att svara på enkäten som skickades ut. Många av kommentarerna har varit över min förväntan och kunnat ge bra tolknings- och analysmöjligheter.

Jag vill även speciellt tacka: min handledare Boel Persson som varit till stor hjälp med allt från referenshantering och personligt stöd; min rumskompis Wendy Ogawa för noggrann korrekturläsning; Isabell Holmstedt för alla tips om strukturering; men också mina medstudenter Johan Ekeblom och Christian Svensson som, under många timmar i datasalen, både stöttat och hjälpt mig under projektets gång.

Gabriel Barrioz, 2011-05-31, Alnarp

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammandrag

Abstract

Förord

Inledning

	7
Bakgrund	7
Mål och syfte	7
Uppsatsens frågeställningar	7
Material och metod	8
Avgränsningar	8
Enkäten (som den skickades ut)	9

Begreppsförtydliganden

Kulturarv	10
Det moderna kulturarvet	10
Miljonprogrammet (1965-1975)	12
Kritiken mot miljonprogrammet	12

Undersökning

Resultat	14
----------	----

Analys och Diskussion

Kulturarv eller inte?	17
Förändringar för förbättring, men till vilket pris?	17

Dåligt område eller kulturarv?	18
Tiden läker alla sår... eller?	20
Status	21
Insider eller Outsider	22
Yttre påverkan på uppfattningen	26
Medias påverkan på uppfattningen	26

Metodkritik

Lågt svarsdeltagande	28
----------------------	----

Slutdiskussion

Uppsatsens frågeställningar	30
Frågor för framtiden	32

Källförteckning

Elektroniska källor	33
Tryckta källor	33
Otryckta källor	34

Bilaga: Enkät svar

INLEDNING

Bakgrund

Under en gruppredovisning i en projektkurs våren 2011 startades en intressant diskussion angående en potentiell förtätning i en mindre skånsk ort. De två alternativen som befann sig uppe på den redovisande gruppens planscher var två villaområden. Det ena var byggt under förra sekelskiftet och det andra var ett typiskt villaområde byggt under 60-70-talet. Gruppen påstod att en förtätning i det senare villaområdet var nödvändig medan det äldre ej fick förtätas då detta skulle bryta en historiskt viktig struktur. Åhörarna höll med och gruppen fick ett positivt bifall. Det historiska arvet är ju viktigt, påstods det.

Efter denna diskussion uppkom dock tanken om inte också det senare villaområdet har samma historiska värde. Är de två villaområdena inte lika historiskt värda i förtätningssamtal och ska därmed det äldre bostadsområdet "sparas" eftersom det har fler år på nacken? "Jo, men det finns ju så mycket kvar av villabebyggelsen från 70-talet" var ett exempel på svar på frågan.

Jag bestämde mig för att dra frågan ett steg längre. Det verkade som om det fanns en generell negativ inställning till 70-talsbebyggelsen medan den äldre bebyggelsen var mycket mer omtyckt och bevarandevärd enligt oss landskapsarkitektstudenter. Jag ville ta reda på om min känsla stämde och i så fall varför det är så. Kommer inte bebyggelse som villaområdet eller miljonprogrammet vara en lika historiskt värdefull symbol om, låt oss säga, 50 år? För att kunna specificera frågeställningen valde jag att undersöka miljonprogrammet. Framst för att kunna definiera ett område bättre men också för att det är från samma tidsperiod som villaområdet under ovan nämnda gruppredovisning.

Vad är det egentligen som påverkar vår syn på kulturarv och hur ser vi landskapsarkitektstudenter på det?

Mål och syfte

Målet med den här uppsatsen är att redovisa landskapsarkitektstudenternas syn på miljonprogrammet som kulturarv. Detta görs utifrån en fallstudie/analys av landskapsarkitektstuderande på Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) i Alnarp. Hur ser de på det och varför?

Syftet med denna uppsats är främst att träna mig själv i att kunna hantera en egen och större fallstudie med följande analys och i rent uppsatsskrivande. Men undersökningen kommer även att kunna ge en mindre fingervisning om yrkesgruppens framtidssyn på miljonprogrammet som kulturarv. Hur kommer miljonprogrammet att kunna behandlas som kulturarv och vad är det i så fall som påverkar?

Uppsatsens frågeställningar

- Hur ser dagens landskapsarkitektstudenter på miljonprogrammet som kulturarv?
- Vad är det som påverkar denna syn?
- Hur kommer detta att kunna påverka landskapsarkitektkåren som yrkesgrupp i framtiden?
- Vad innebär begreppen *kulturarv* och *miljonprogram*?

Material och metod

Undersökningen baseras på en större enkät som skickas ut till studenter på universitetet.

Enkäten består av 6 frågor. 4 av de är ja/nej-frågor med möjlighet att kunna kommentera sitt svar och 2 kräver kommenterade svar. Frågorna har formulerats utifrån de frågeställningar som uppsatsen utgår ifrån. I början av enkäten kan man även finna kortare introduktioner av begreppen *miljonprogram* och *kulturarv*.

Enkätundersökningen är en kvalitativ undersökning. På de ställen där svarsalternativen har nämnts kvantitativt är det i ett rent förenklande syfte. I diskussionen (och analysen) kategoriseras de stora ståndpunkter som kan tolkas ur kommentarerna. Viktigt är även att påpeka att alla enkätsvarande fått en bokstav ur alfabetet och benämns således med denna. Skulle samma bokstav erhållas som i personens för- och efternamn är det rent slumpmässigt.

En sammanställning av svaren från enkäten kan hittas i uppsatsens bilaga. I bilagan är alla svar uppställda i den kronologisk ordning som svaren skickades in och med alfabetisk utdelning av "namn".

De två begreppsförtydligandena finns med i själva uppsatsen. Detta för att läsaren ska erhålla en introduktion och tillräcklig förståelse för begreppen för att kunna ta del av så mycket som möjligt i undersökningen. Ingen av de två förtydliganden kommer att gå på djupet. Är man intresserad av fördjupning hänvisas man till källförteckningen i slutet av uppsatsen.

Efter att alla svar lämnats in sammanställs dem och kategoriseras utefter de stora ståndpunkter som kan utläsas. Dessa används sedan för att, utifrån diskussion, svara på uppsatsens

frågeställningar.

Avgränsningar

I denna undersökning har endast elever från Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp (se Fig 2) varit med. Anledningen är att den bakgrund, nämnd ovan, endast gällde denna studieplats. Ett vidare steg, och som antagligen skulle ge ökad svarsfrekvens, kan vara att även ta med landskapsarkitektstudenterna på SLU Ultuna i undersökningen.

Enkäten (som den skickades ut 21/4)

Miljonprogram – För att lösa bostadsbristen i Sverige byggdes en miljon bostäder mellan åren 1965 – 1975 (Länsstyrelsen, 2004, p. 8-9). Det mesta byggdes i de tre storstäderna, och områdena är främst placerade en bit utanför (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 28). Höghus, lamellhus och punkthus är vanliga typer av byggnader (Länsstyrelsen, 2004, p. 61). Från början av [sic] representerade bebyggelsen ett starkt modernt ideal men har på senare år fått utstå mycket kritik (Åström, 1993, p. 94). Ex på miljonprogram: Rosengård, Almgården, Alby, Holma, Angered-Bergum.

Kulturarv – Det som anses vara viktigt att bevara ur en kulturmiljöhänsyn. Visar på hur vi förhåller oss till det som byggts tidigare. Enligt *Riksantikvarieämbetet* ska det visa hela historien av vårt samhälle (tidigare livsvillkor, skönhetsideal, byggnadskonst etc) (Unnerbäck, 2002, p. 13).

- Anser du att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv?

Kommentar:

- Bor du (eller har bott) i ett miljonprogramsområde (eller har släkt/vänner som gör det)?

Kommentar:

- Anser du att ett bevarande av kulturarvet är viktigt i planeringsprocessen?

Kommentar:

- Tror du att en negativ bild av ett område påverkar dess kulturhistoriska värde?

Kommentar:

- Hur tror du att synen på miljonprogrammet som kulturarv är bland dina medstudenter?

Kommentar:

- Hur uppfattar du den generella bilden av miljonprogramsområden i samhället idag?

Kommentar:

Tack för dina svar!

/Gabriel Barrioz Lark3

Enkäten mailades ut till ett antal av 354 studenter via SLUs studentmail. De svarande fick en veckas (21/4-28/4 2011) tid att svara på enkäten.

BEGREPPSFÖRTYDLIGANDEN

Kulturarv

I Sverige är det Riksantikvarieämbetet (RAÄ) som, har till uppgift att se över kulturmiljövården i Sverige och har hand om alla frågor rörande ämnet (Weissglas et al., 2002, p. 15; Riksantikvarieämbetets hemsida, Vårt uppdrag, [online], 2011-04-15). I denna uppsats är det därför Riksantikvarieämbetets definition som kommer att vara grundläggande för begreppet.

Enligt RAÄ definieras kulturarv på två plan och menar att det finns två fokus, själva objektet (t ex en byggnad) och uppfattningen om det. Objektet (eller objekten) är det som finns kvar i våra landskap efter tidigare generationer och uppfattningen är vår tolkning om det (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Kulturarv, 2011-04-15). Kulturarvet är ett starkt dynamiskt begrepp och ämbetet är tydligt med att påpeka att det vi idag uppfattar som kulturarv kanske inte kommer uppfattas som kulturarv i framtiden. På RAÄ:s hemsida försätter de att förklara att det både finns materiellt kulturarv som (byggnader, landskap etc) och immateriellt kulturarv (hantverk, språk etc). (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Kulturarv, 2011-04-15). I en av ämbetets rapporter *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* (2002) kan man hitta ett väl sammanfattande citat om begreppet kulturarv, utifrån ämbetets definition:

“Fysiska lämningar i miljön av människans aktivitet över tiden i form av bebyggelse, anläggningar, kulturlandskap etc., samt till objekten knutna traditioner, bruk och attityder.” (Weissglas et al., 2002, p. 6).

Artikeln anger också att definitionen och perspektivet på kulturarvet ändrats från att förr gälla enskilda byggnadsobjekt till att nu gälla större sammanhängande miljöer (Weissglas et al., 2002, p. 6).

RAÄ:s definition om att det finns många olika typer av kulturarv dras ett steg längre av Peter Howard (2003) med citatet *“Heritage has been described as ‘anything you want’. [...] Identification is all.”* (Howard, 2003, p. 6). Med detta menar han att vad som helst i vår omgivning kan anses vara kulturarv. Olika människor kan ha olika syn på samma objekt vilket gör kulturarvsfrågan till en debatt som kan bestå av flera olika intressenter. Därmed anser Howard, tolkningsvis, att mer fokus ligger på själva uppfattningen om objektet som kulturarv. Allting är därmed inte kulturarv, men allt kan bli det om det uppfattas så (Howard, 2003, p. 6-7).

I Axel Unnerbäcks (via RAÄ) bok *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002) utvecklas begreppet genom *“Bevarandearbetet ska spegla hela samhällets historia.”* (Unnerbäck, 2002, p. 13). Riksantikvarieämbetet vill därmed vara tydliga med att det vi bevarar ska vara en bild av hur generationer innan oss har levt. I begreppet ingår därmed även hur de arbetat, vilka typer av levnadsvillkor och hur deras samhällsutveckling såg ut. Samtidigt agerar det som en representativ bild av hur miljöer konstruerades och sköttes om. Det kan representera både positiva och negativa innebörder (Unnerbäck, 2002, p. 13). Samtidigt är det viktigt att påpeka att det inte är möjligt att bevara alla miljöer. *“Mycket har hunnit försvinna, så just bristen illustrerar för oss att vi värdesätter det som finns kvar”* (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 6). Här menas att ovanliga lämningar är lättare att värdesätta och bevara. (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 6).

Det moderna kulturarvet

Både boken *Förändra varsamt vägledning vid ombyggnader av rekordarens bebyggelse* (2004) och hemsidan *Det moderna samhällets kulturarv* (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Det moderna samhällets kulturarv, 2011-05-09) visar att det finns initiativ till att även utge moderna byggnader och miljöer som kulturarv.

På nämnd hemsida berättar RAÄ att de ser denna värdering av modern bebyggelse som en samarbetande process, både mellan statliga organisationer och boende. Detta ger i sin tur upphov till många nya frågor: Vems syn på historien är det då man fokuserar på? Hur spelar klass-, genus- och etnicitetsfrågor in? (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Det moderna samhällets kulturarv, 2011-05-09) Det ska även nämnas att denna definition, angående de boendes samverkan, även nämns i *Förändra varsamt vägledning vid ombyggnader av rekordarens bebyggelse* (2004). Det nämns inte lika tydligt i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002) utan enbart med benämningen "personhistoriskt värde" (Unnerbäck, 2002, p. 24). Härmed kan man tolka att ämbetet anser att de boendes samverkan är en viktig del i värderingen av den moderna bebyggelsen i Sverige.

RAÄ har valt modernismens utbredning i Sverige som medelpunkt i diskussionen om det moderna kulturarvet. De informationssystem som ämbetet använder sig av har utvecklats för att kunna förstå och använda sig av de metoder och material som existerade under den period som byggnationen skedde (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Det moderna samhällets kulturarv, 2011-05-09).

Det ska dock nämnas här att ämbetet själva anser att det är svårare att relatera till den moderna bebyggelsen. Både för att den ligger så nära oss i tiden men också för att det finns så mycket kvar av denna bebyggelse (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 6). Det är viktigt att ett, för den moderna miljön, representativt material erhålls. Men hur vet man vad som är representativt i en miljö som är så pass fylld av den moderna bebyggelsen? Vad ska väljas att fokuseras på (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Modernt kulturarv, 2011-05-18)?

I artikeln *Miljonprogrammet - ett vårdpaket* (2009) på Byggnadsvårdsföreningens hemsida nämns det att det på senare

tid har debatterats för att miljonprogrammet ska värderas högre än vad det tidigare gjort. Det ska tas om hand och skyddas i allt högre grad (Byggnadsvårdsföreningens hemsida, Miljonprogrammet - ett vårdpaket, [online], 2011-05-17). Artikeln ställer också ett antal intressanta frågor. Bland annat analyseras RAÄs definition av kulturarv då de ifrågasätter om något som anses vara epokrepresenterande men också starkt kritiserat fortfarande kan anses vara kulturarv? Det påpekas även att enbart vissa miljöer och byggnader från miljonprogrammet kommer att kunna sparas, andra kommer att försvinna. Med detta menar Johanna Roos, författaren till artikeln, att vi (som bebyggelseantikvarier?) sparar det som inte gått igenom någon typ av renovering, alltså det som vi anser fungerar bra. Allt som inte fungerar bra kommer inte att bevaras (Byggnadsvårdsföreningens hemsida [online], Miljonprogrammet - ett vårdpaket, 2011-05-17)

Miljonprogrammet (1965-1975)

För att behandla begreppet *miljonprogram* så effektivt som möjligt för undersökningens skull väljs här en beskrivning om varför det anlades, vad som hände och kritiken mot det.

Enligt Stockholm läns publikation *Hej Bostad* (2004) hade Sverige en mycket svår bostadssituation i början av 1900-talet. Därmed menar man på att en stor bebyggelseförändring var nödvändig (Länsstyrelsen, 2004, p. 8). Både för att ta hand om den stora bostadsbrist som fanns men även för att starkt förbättra standarden som var låg i landet. Även om stora satsningar gjordes under 1930-, 40- och 50-talen så låg Sverige fortfarande efter i både levnadsförhållanden och bostadsmängd (Länsstyrelsen, 2004, p. 8).

Samtidigt ökade kritiken mot de stenhus som haft en starkt framträdande roll vid sekelskiftet 1800-1900. Det ansågs att dessa bostäder inte var anpassade för större familjer, utan gav istället upphov till trångboddhet. Det gick så långt att det påstods att den varande arkitektoniska planeringen kunde påverka samhället i stort mycket negativt (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 20; Ericsson et al., 2002, p. 11).

För att visa situationen i siffror så hade Sverige år 1946 en bostadsbrist på 25 000 lägenheter. Fyra år senare hade den fördubblats, för att 1959 finna sig på en nivå av 300 000 lägenheter i underskott (Arnstberg, 2000, p. 32).

Då statens, så här långt, gångna planer inte var tillräckliga sattes 1965 en ny stadga, *Höjd bostadsstandard*. Ur denna föddes miljonprogrammets grundprincip, 1 miljon bostäder skulle byggas inom en period av tio år (Länsstyrelsen, 2004, p. 9).

En viktig grundpelare för byggandet var att byggprocessen skulle effektiviseras. Detta innebar bl a fabriksgjorda betongdelar och nya typer av maskiner, vilket i sin tur ledde till samma typ av material och fasadbeklädnader på många byggnader. Bostadsbyggandet hade blivit standardiserat (Åström, 1993, p. 92-93).

Alla funktioner i samhället skulle delas upp. Arbete, bostad och service var för sig. Detta skulle leda till en större effektivisering av samhället (Länsstyrelsen, 2004, p. 12). Bostäderna skulle ha en närhet till grönska och ett starkt socialt liv. Detta skulle användas i s.k. *grannskapsenheter* där närheten till kommunikation och natur var viktiga. Dessa grannskapsenheter materialiserade även miljonprogrammets idéer om att varje stadsdel skulle ha en bestämd mängd boende som var uppdelad i bostadsgrupper. Dessa nya områden skulle dessutom skilja sig stort från de inre delarna av staden som man ansåg vara byggda för tätt och inte tillräckligt variationsrikt (Länsstyrelsen, 2004, p. 12). Ett exempel på miljonprogramsområde visas i Fig 3-5 över bostadsområdet Holma i Malmö.

Kritiken mot miljonprogrammet

Samtidigt som takten i det stora bostadsbyggandet började avta ökade kritiken mot miljonprogrammet, speciellt under början av 1970-talet (Åström, 1993, p. 94). Den optimism som hade varit så tydlig började sakta övergå i misstro och besvikelse. Många funktioner (handel, kollektivtrafik etc) hade inte fått samma prioritering under planerandet och därmed inte hängit med i samma takt som husbyggandet (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 30). Folk hade tillåtits flytta in till de nya områdena innan de var färdiga. Dessutom hade kritiken mot demoleringen av de äldre byggnadstyperna ökat. Enligt Ericsson et al. genererade det nya moderna idealet, tillsammans med tankarna om folkhemmet och välfärden, större negativa påföljder än det som hade

utlovats. När kritiken blev allt större skapades ett överskott av miljonprogrammets byggnader vilket ledde till att en ny typ av mindre bostadshus började byggas (Ericsson et al., 2002, p. 11-12).

Då kritiken mot de planerade områdena har varit stor har förändringar genomförts för att öka attraktiviteten i dem. Förändringarna har gällt både miljön utanför som innanför husväggarna men också aktiva försök att locka nya typer av boende till bostadsområdena (Ericsson et al., 2002, p. 12).

Kritiken mot miljonprogrammet har gjort att många av områdena har nämnts mycket i media. Ofta är det ord som beskriver områdena med ex. hög brotffrekvens men kritik mot det arkitektoniska, det sociala och det tekniska har även förekommit (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 30). "Paradoxens Tensta", "Bristande samordning", "Medvetet gillrade dödsfällor", "Tidisinställd [*sic*] valbomb" är exempel på tidningsrubriker som förekommit (Ericsson et al., 2002, p. 17).

Ett talande citat ur *Förändra varsamt vägledning vid ombyggnader av rekordarens bebyggelse* (2004) är

"Ofta har förorten i debatten använts som symbol eller kanske till och med som kuliss för generella moderna samhällsproblem."
(Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 30).

Fig 3. Foto över miljonprogramsområdet Holma i Malmö. (110517)

Fig 4. Foto över miljonprogramsområdet Holma i Malmö. (110516)

Fig 5. Foto över miljonprogramsområdet Holma i Malmö. (110516)

UNDERSÖKNING

Resultat

Vid varje fråga visas ett antal kommentarer som representerar, i stora drag, de svarandes åsikter (svar med enbart "Ja" eller "Nej" utelämnas här som kommentarer). En fullständig sammanställning av alla svar och kommentarer kan ses i tillagd bilaga. Felstavningar etc i kommentarerna är noterade men ej korrigerade.

Antal utskick: 354 (Antal utskick taget från SLUs studentmails register för varje årskurs)

Antal svarande: 18 (5,1%)

1. Anser du att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv?

Ja: 16   Nej: 2

Kommentarer:

- "Ja. Jag tycker att det, liksom allt annat, som vår bostadsbyggande historia har efterlämnat oss är en del av vårt kulturella arv."

- "Nej! Snedsteg i vår arkitekturhistoria - ja."

- "Ja. Jag ser kultur som en process. Ordet kulturarv i samband med byggnader gör att jag tänker på k-märkta byggnader och det känns lite märkligt i samband med miljonprogramsområden. Jag tror dock att man kan förändra och förbättra områden och att de samtidigt kan ses som en del av vårt kulturarv. Som det ser ut idag är dessa områden framför allt bostadsmiljöer och bör behandlas därefter, med de restaureringar och renoveringar som behövs."

- "Ja. Även om jag tycker att det finns viktigare arv att tillvarata bör miljonprogrammen i någon mån bevaras"

2. Bor du (eller har bott) i ett miljonprogramsområde (eller har släkt/vänner som gör det)?

Ja: 11   Nej: 7

Av de som hade en nära koppling till ett miljonprogramsområde ansåg 11 att miljonprogrammet var ett kulturarv.

Av de som inte hade en nära koppling ansåg 5 samma sak.

Kommentarer:

3. Anser du att ett bevarande av kulturarvet är viktigt i planeringsprocessen?

Ja: 18   Nej: 0

Kommentarer:

- "Jag anser spontant att det är viktigt att så mycket av vårt kulturarv som möjligt finns representerat (och alltså bevarat) i den fysiska verkligheten, därmed inte sagt att varenda miljonprogramsområde (exempelvis) måste bevaras intakt. Men att utradera varje spår av en epok, t.ex. denna, tror jag är viktigt att undvika. Kulturarvet är i de flesta fall på något sätt del av en plats identitet och därför är det något en landskapsplanerare borde reflektera över i sin process med att utveckla en plats."

- "Ja, det är viktigt. Men kanske är det inte landskapsarkitektens jobb att göra sådana bedömningar så mycket som riksantikvariens."

- "Absolut! Vi måste alltid förhålla oss till det som finns, vår historia och identitet kopplad till det är det viktigaste vi har, enligt mig!"

- "Ja, samtidigt som jag tycker att det är viktigt att inte vara allt för restriktiv, för att ge utrymme för nya byggnader från nya tidsepoker. Det viktigaste kanske inte är strikt bevarande, men att våra kulturarv blir en naturlig del att behandla i planeringssammanhang."

4. Tror du att en negativ bild av ett område påverkar dess kulturhistoriska värde?

Kommentarer:

- "ja absolut
[Kommentar:] därför tror jag inte att alla håller med om att miljonprogramsområdena har ett kulturhistoriskt värde"

- "Ja, det har man ju märkt genom historien. Hus som rivs är de hus som uppfattas negativt, dessa husen har inte ett kulturvärde."

- "Det stärker det. Kanske inte i den breda massans spontana åsikter, men om man låter folk tänka lite och ger dem tid att se bortom problemen kommer miljonområdenas stora roll i den svenska samhällsutvecklingen att framstå tydligt. Och för övrigt hör ju dagens problem till denna samhällsutveckling - de förringar på inget sätt områdenas vikt. Egentligen. Men det är klart väldigt lätt att spontant häva ur sig att skiten ska bort."

- "ja något som har en negativ ton hos allmänheten tar nog längre tid att bli accepterat som kulturhistoriskt värdefull."

5. Hur tror du att synen på miljonprogrammet som kulturarv är bland dina medstudenter?

Kommentarer:

- "Jag tror att de flesta ändå anser att miljonprogramområdena liksom andra tidstypiska bostadsområden har ett bevarandevärde. Dock tror jag att många anser att miljonprogramområdena har ett hierarkiskt lägre värde än andra bostadsområden som uppfördes efter andra ideal, såsom modernism, nyklassicism, jugend m.m. Varför tror jag det? Kanske för att jag själv anser att miljonprogrammet har ett något lägre bevarandevärde än andra bostadsområden. Varför tycker jag så? Kanske för att miljonprogrammets områden uppfördes relativt nyligen (om man jämför med andra) och för att de uppfördes med anledning att tillfredsställa ett bostadsbehov och inte för att representera ett ideal eller vara estetiskt tilltalande."

- "Jag tror att vi är många som tycker att miljonprogrammet är en viktig del av vår historia och vårt kulturarv"

- "Blandad, men jag tror också att det är den fråga som få har ställt sig."

- "Jag antar att de medstudenterna som kommer ifrån en större stad har en annan syn på den sortens bebyggelse än vad jag har som kommer ifrån landet. De kanske har en barndom och historia och på så vis en stark koppling till dem, och anser kanske därför att de är en del av vårt kulturarv."

- "Ganska negativ, om man inte själv bott i ett miljonprogramsområde (vilket jag inte tror att så många har gjort/gör)."

6. Hur uppfattar du den generella bilden av miljonprogramsområden i samhället idag?

- "Mycket negativ. Inte svårt att förstå om man satt sig in i hur det byggdes o vilka teorier som låg bakom."

- "Jag uppfattar den som väldigt negativ. Men jag tror också att den negativa bilden främst kommer från de som inte själva bor i ett miljonprogramsområde."

- "Jag tror att det finns en känsla av att det var allt för mycket fokus på bostadsbristen och inte på bostadsmiljön när det byggdes. Idag har vi en annan syn på vad en bra bostadsmiljö är och vi kan inte riktigt relatera till hur de tänkte då. Eftersom att det är så känsligt vill man kanske inte kännas vid det som ett arv. Men det är ju ett arv. De brister, kanske i form av material, konstruktioner osv. som det snabba och effektiva byggandet då gav upphov till är bra att lära av och det finns kvalitéer i tanke sättet att ta hänsyn till. (Även taskiga gener har bygger en personlighet). Jag tror dessvärre också, att det finns en bild av vilka som bor i området, och att denna bilden ofta är negativ. Socioekonomi, etnicitet och kultur osv. är faktorer som gör att människor bor i ett speciellt område, detta är också faktorer som bidrar till hur man ser på området utifrån (och inifrån). Många har försökt att skapa poitiva bilder, och projekt osv. som ska göra stigmatiseringen av miljonprogramsområdena mindre andra vill spä på bilden av utsatthet i områdena. Det är lite olika bilder som målas upp."

- "Negativ och starkt präglad av massmedia. Så fort något hemskt händer i ett miljonprogramområde nämns vilket område det är. Jag tror att massmedia har ett stort ansvar för hur den generella bilden ser ut. Det är svårt att ta kål på dåligt rykte."

ANALYS och DISKUSSION

Analysen och diskussionen är ej upplagd fråga efter fråga utan enbart, i stora drag, strukturerad efter frågeställningarnas ordning. Detta då frågeställningarna är ämnade att komplettera varandra. Efter att enkätsvaren lämnats in sammanställdes dem i ett antal stora ståndpunkter som tolkades ur svaren. Denna del är därmed uppdelad efter dessa svars-kategorier/ståndpunkter. Det gör att ett svar från en senare fråga kan stå i samband med svar från en tidigare fråga och vice versa. Felstavningar etc i kommentarerna är noterade men ej korrigerade.

För enkelhetens skull kommer fråga nr 2 (*Bor du (eller har bott) i ett miljonprogramsområde (eller har släkt/vänner som gör det)?*) att beskrivas som *en nära koppling till* i fortsättningen av uppsatsen. Dels för att detta just är frågans syfte men också för att inte bryta upp textflödet med ett för stort begrepp som återkommer ofta.

Kulturarv eller inte?

Det är en mycket tydlig majoritet som anser att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv. Kommentarer från fråga 1 visar också att en del av de svarande, i likhet med t ex Riksantikvarieämbetet, ser att miljonprogrammet är en del av vår historia och det ska därmed visas i vårt arv (bilaga, fråga 1; Unnerbäck, 2002, p. 13).

Förändringar för förbättring, men till vilket pris?

Man märker dock att ett antal av de svarande är öppna för förändringar inom miljonprogrammet men fortfarande vill anse det representera samma värde som innan förändringen. Detta, menar jag, visar att många anser att bristerna i miljonprogrammen kan vara tydliga och att de kan ”byggas bort”.

I fråga 1 (*Anser du att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv?*)

menar exempelvis svarande I att kulturen är dynamisk. Det är möjligt att göra förändringar inom ett miljonprogramsområde och fortfarande kunna kalla området för kulturarv (bilaga, fråga 1, person I). Följdfrågan på detta blir därmed hur långt man kan gå i förändringen. Om alla typer av t ex byggnadstekniska lösningar från rekordåren försvinner men detta i sin tur leder till bättre boendemiljöer (och minskar antalet sociala problem), kan vi fortfarande kalla området för en del av vårt kulturarv då? RAÄ anser att de ingripanden man gör i en ombyggnation ska vara så små som möjligt och ske utefter strukturens egen potential. Detta gäller också de mer tekniska ingrepp som sker, de ska vara så snarlika de som strukturen redan har (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 9). Det svåra med jämförelsen mellan ovanstående kommentar och RAÄs uppfattning är att kommentaren inte anger vilka typer av “restaureringar och renoweringar” som kan ske inom ramarna. Vad är möjligt att genomföra?

“Jag vet inte. Alla är medvetna om det “sår” som finns i arkitekturhistorien men det talas sällan om hur man kan bevara dessa områden. Eller att det bör göras. Diskussionerna handlar mer om hur man kan förändra dem. Därför tror jag att det finns en inställning till att det är ett fel som ska rättas till. Inte ett bevarande i sig. När miljonprogrammet byggdes hade man matsplaner- det fanns idéer om hur bostadsbristen skulle lösas effektivast, utan att det skapades platsspecifikt, genom att inte se områdena som platsspecifika när man vill bevara eller förändra dem idag, riskerar man att hamna i samma fälla igen; områden är olika och bör behandlas olika. Så tror jag att många inom arkitektur resonerar idag.” (bilaga, fråga 5, person I)

Denna svarande anser att det är svårt att se miljonprogramsområdena som kulturarv eftersom brister och felaktigheter framstår tydligare (bilaga, fråga 5, person I). Därför hamnar fokus istället på vad man kan göra för att förbättra områdena. Detta är en intressant poäng som skiljer sig mot RAÄs

uppfattning. Ämnet diskuteras även senare i analysen.

Liknande åsikt har svarande O i fråga 1:

“Ja. Kanske en gång kommer man att se fördelar med miljonprogrammet som man inte gör idag. Det är fel att radera en epok, förbättra och förhöja värdet miljömässigt både utvändigt och invändigt går att göra.” (bilaga, fråga 1, person O)

Detta kan man, åter igen, tolka som att man idag till största delen ser miljonprogrammet med en negativ framtoning. En förändring kan dock höja dess värde. Dock anser denna svarande att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv men, vid sidan av detta, har det för lågt värde i samhällets syn (bilaga, fråga 1, person O). Men höjs det kulturella värdet samtidigt som värdet av själva området? Är en ombyggnad till gagn för båda parterna?

Det finns dock en svarande, som är inne på samma spår, men som inte helt håller med RAÄs uppfattning och menar att enbart spara ett område för att visa hur vi hade det en gång i tiden inte är tillräckligt som motiv. Speciellt när det, enligt den svarande, har så stora brister. Därmed kan man bygga om och förändra för att “få bort bristerna” (bilaga, fråga 1, person N). Trots detta kan miljonprogrammet vara en del av vårt kulturarv. En intressant kommentar som påstår, enligt min tolkning, att de problem som kan existera i områdena måste värderas högre än själva kulturarvsfrågan. Kulturarvsfrågan är viktig, men som landskapsarkitekter måste vi istället se till att den miljö, som enligt denna svarande har så många brister, blir så bra att leva i som möjligt. Problemen och bristerna måste lösas innan området kan värderas som kulturarv eller inte. Åter igen kommer frågan om hur mycket man kan förändra in, speciellt då denna person (N) anser att man nog kan göra ganska mycket.

Dåligt område eller kulturarv?

En motsättning är tydlig bland de studenter som besvarat enkäten, anser jag. Tolkningsvis står den mellan att lägga fokus på att antingen värdera miljonprogramsområdena som kulturarv eller att lösa de problem som anses finnas inom de idag. Detta kan utläsas från ett antal kommentarexempel:

“Jag har inte tänkt på det tidigare riktigare, men visst det kommer nog att bli ett kultur arv om ett tiotal år när skammen lagt sig. Eftersom den speglar ju ändå en del av vår historia. Dock måste jag svara nej på denna fråga, jag anser inte att miljonprogrammet är en del av vårt kultur arv än.” (bilaga, fråga 1, person J)

“Nja. [Kommentar:] Både och, Sant att det speglar samhällets historia och hur vi förhållt oss till tidigare ideal etc. Men tycker inte att det är viktigt att bevara för det, finns alltför många brister. Måste våga bygga om för att våga bygga. Dock tycker jag inte man ska förkasta allt, riva och bygga nytt. Men man kan nog göra ganska radikala förändringar utan att hela kulturarvet försvinner.” (bilaga, fråga 1, person N)

“Ja. Kanske en gång kommer man att se fördelar med miljonprogrammet som man inte gör idag. Det är fel att radera en epok, förbättra och förhöja värdet miljömässigt både utvändigt och invändigt går att göra.” (bilaga, fråga 1, person O)

“Ja något som har en negativ ton hos allmänheten tar nog lägre tid att bli accepterat som kulturhistoriskt värdefull.” (bilaga, fråga 4, person J)

“Börjar väl accepteras, våra lärare skäms och är mer anti miljonprogrammet än vår generation larkare. Om ett tiotal år är det nog helt accepterat” (bilaga, fråga 5, person J) (“Larkare” = Landskapsarkitekter)

Här, och i tidigare delar av diskussionen, kan man se att flera svarande anger att de brister och fel som kan finnas i de områden som tillhör miljonprogrammet ofta kan vara ett hinder för att de ska kallas kulturarv. Detta samtidigt som undersökningen även visar att många svaranden, speciellt i sista frågan, anser att bilden av miljonprogramsområdena är väldigt negativ. *“fult och slitet (bilaga, fråga 6, person C). fula, billiga, har dålig kvalitet [...] (bilaga, fråga 6, person J). [...] bidragit så mycket till segregation.”* (bilaga, fråga 6, person K) *[...]fattiga och invandrare (bilaga, fråga 6, person P).* Många i enkätundersökningen förespråkar därför en förändring för att förbättra områdena, samtidigt som de anser att de fortfarande ska anses vara kulturarv.

Min analys av detta är att studenterna väljer att skilja på de två termerna: “Kulturarv” och “god bostadsmiljö”. De kan inte alltid gå ihop och bilda en ultimat kombination. Vi måste prioritera, enligt studenterna. Detta kan leda till att antingen följs RAÄ:s rekommendationer, alltså att de renoveringar/förändringar som görs ska vara så små som möjligt (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 9). Eller så fokuserar man på att lösa problemen, med vilka metoder och lösningar det än kräver. Kanske gör det att många byggnadstekniska lösningar försvinner, men samtidigt minskar de sociala problemen. Även om detta skulle gå emot RAÄ:s rekommendationer finns det, som en svarande nämner, tydligare motiv för att förändra än att enbart värdera som kulturarv (bilaga, fråga 1. svarande N).

Jag tror dock inte att tanken är att all miljonprogramsbebyggelse därmed skall renoveras och göras om helt. En del ska nog anses finnas kvar i sitt ursprungliga skick då, i alla fall en student, förespråkar att de bidrar till diversiteten i bebyggelsemiljön (bilaga, fråga 3, person K). Men vilka kan “sparas”?

“Blandade. Vissa tror jag har hög status och fungerar fint, andra är sämre.” (bilaga, fråga 1, person F)

Detta kan betyda att studenter är öppna för ett bevarande av det som “fungerar”. Förändringar och restaureringar kan utföras i områden som har lägre “status” och inte fungerar lika bra. Samtidigt bibehålls diversiteten.

Uppdelningen av begreppen “kulturarv” och “god bostadsmiljö” tycker jag förstärks av att, speciellt en student, anser att “diskussionerna” just fokuserar på hur man kan förändra miljonprogramsmiljöerna. Att de har, som det nämns i kommentaren, *“fel som ska rättas till”*. Den kommenterande fortsätter med påståendet att *“områden är olika och bör behandlas olika”* (bilaga, fråga 5, svarande I). Detta kan tolkas som att det är skillnad mellan miljonprogramsområden och miljonprogramsområden. Ett kan vara bevarandevärt, medan ett annat är öppet för förändring. Jag upplever även att ett antal av studenterna är öppna för att representationen av “epoken” miljonprogrammet bör finnas kvar, även om stora restaurationer äger rum i dessa områden, en god bostadsmiljö i ett kulturarv.

En tydligt negativ bild (t ex i media) av ett område gör att fokus, mer eller mindre direkt, kommer att ligga på hur man kan förbättra det. En hypotes i detta avsnitt är därmed att kulturarvsvärderingen aldrig anses vara ett problem och blir inte lika beaktat som t ex de sociala problemen som framstår ur miljonprogramsområden. Detta kan därmed medföra att bevarandet inte anses vara lika viktigt. En hypotes som förstärker tanken om att något av alternativen, kulturarv eller problemlösning, måste prioriteras.

Ser man till åsikterna hos Riksantikvarieämbetet och Byggnadsvårdsföreningens artiklar ligger fokus på restaureringen. Enligt Unnerbäck (2002) radas ett antal sammanställda mål upp för rekommendation vid kulturarvsvärdering. Ingen av dem nämner, på något sätt, hur man ska förhålla sig till att objektet blir en “god bostadsmiljö” (Unnerbäck, 2002, p. 14-15). Detsamma

gäller även "Förändra varsamt ..." (2004), från RAÄ. Där fokuseras även texten enbart på hur det byggnadstekniska kan lösas. Varför? Detta kan betyda att RAÄ:s ambitioner enbart handlar om att skydda objekt.

De två fokus som framställs här - bevarandevärdet respektive den goda boendemiljön - är två separata problem som bör behandlas som isolerade företeelser. Det gäller dock att prioritera ordningen. Vad är egentligen viktigast? Enkätundersökningen visar att landskapsarkitektstudenterna är väldigt tydliga med att de båda är viktiga: Ett bevarande av kulturarvet är nödvändigt i planeringsprocessen (bilaga, fråga 3) men vi måste vara öppna för ombyggnationer i samband med problemlösningar i miljonprogramsområdena.

Tiden läker alla sår... eller?

Men vad anser då nej-sägarna i fråga 1 (*Anser du att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv?*)?

Då det endast fanns två nej-sägare är det svårt att se nej-sidans många, om så är fallet, motiv och argument. I denna undersökning behandlade den ena att det var ett arkitektoniskt/planeringsmisstag (bilaga, fråga 1, person G) medan den andra verkade se det mer som en tidsfråga. Två viktiga ord som framkommer i det senare svaret är "Än" och "skammen" (bilaga, fråga 1, person J). Därmed är det kanske inte enbart NÄR vi kommer att uppfatta det som kulturarv utan även HUR. Är detta det klassiska uttrycket "tiden läker alla sår" formulerat med andra ord? En dag kommer vi kanske att ha glömt bort "skammen" över miljonprogramsområdena, kanske när vi hittat andra områden att se som problem, och då kommer vi att kunna acceptera det som kulturarv? Detta kan dras ett steg längre. Som nämnt ovan var de gamla stenbostäderna från 1800-1900-talet ej omtyckta när modernismens ideal gjorde sitt intåg i stadsplaneringen. De

ansågs trånga och skulle inte få vara med i de moderna ideal som nu började användas (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 20). En stor del av stenbostäderna togs bort för att ge plats åt det nya. En hypotes kan därmed vara att vi idag, i många fall, saknar äldre typer av byggnader. Vårt perspektiv/uppfattning om dem kan därmed ha ändrats. Förr var de "smutsiga och trånga" medan orden har bytts mot "små och charmiga" idag. Har "tiden läkt alla sår" i detta fall? Och är det därmed detta som citatet ovan vill påpeka? I framtiden när vi fått nya planeringsideal (och därmed nya problem) kommer vi att vilja se tillbaka på det som fanns förr och som verkade, för oss i vår tid, fungera bra. Detta påpekar även Johanna Roos i artikeln *Miljonprogrammet - ett vårdpaket* på Byggnadsvårdsföreningens hemsida. Hon menar att vårt perspektiv över det som vi anser vara fint och värdefullt alltid kommer förändras. Ett exempel hon ger är jugendarkitekturen som ansågs vara lågt värderad vid förra sekelskiftet men som idag är uppskattad (Byggnadsvårdsföreningens hemsida [online], *Miljonprogrammet - ett vårdpaket*, 2011-05-17). Dessa påståenden kan liknas vid att vi har nya perspektiv idag och uppskattar äldre bebyggelse (t ex jugend) eftersom vi har nyare arkitekturstilar brister och problem att fokusera på.

En annan intressant tidsaspekt, som kan vara intressant att bemärka är "[...] Kanske för att miljonprogrammets områden uppfördes relativt nyligen (om man jämför med andra) [...]" (bilaga, fråga 5, person A) Denna svarande anser att då miljonprogrammet ligger så nära vår tid är det svårare att se det som kulturarv. Denna åsikt delas av Riksantikvarieämbetet. De anser att vi lättare ser äldre bebyggelse som kulturarv då vi har ett längre tidsperspektiv och därmed även större distans till bebyggelse som är äldre än miljonprogrammet. (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 20). Samma sak, enligt svarande A, är det inte med miljonprogramsområdena. Vi ligger helt enkelt för nära tidsmässigt.

Är det enbart åldern som spelar roll i frågan om ett område har

ett kulturhistoriskt värde eller inte? Detta är en fråga som ställs av en svarande i undersökningen (bilaga, fråga 4, person P). Kopplar man det till RAÄs definition av kulturbegreppet bör det inte vara så. Allt bör ju redan vara kulturarv, men hur kommer det sig då att just åldern spelar så stor roll? Samma svarande anser att det mer beror på hur vi uppfattar det:

[...] Dock fluktuerar bilden av det med tiden; det finns inget rätt och fel, utan frågan innehas av varje enskild person, du, jag och alla andra. [...] (bilaga, fråga 4, person P)

Detta citat kan knytas till Peter Howards definition: Att allt är inte kulturarv, men allt kan bli det om det uppfattas så (Howard, 2003, p. 6-7). Något som har ett kulturhistoriskt värde för en person behöver inte inneha samma värde för en annan. Och som Göran Lindahl anger så är just kulturarvsfrågan något som alla har en åsikt om (Weissglas et al., 2002, p. 18). Precis som svarande P och Peter Howard anser kan man tolka att alla har sin rätt att ange sin åsikt om kulturarvet och ingen kan ha fel i frågan.

Jag tolkar det därför som att det kan finnas ett antal olika perspektiv bland de deltagande landskapsarkitektstudenterna. Kommentarererna ovan, i detta diskussionstycke, visar att uppfattningen om miljonprogramsområdena som kulturarv innefattar båda frågeorden *när* och *hur*. *När* kommer vi att uppfatta det som kulturarv och *hur* kommer vi att göra det? Ex.

Svarande J:

“Jag har inte tänkt på det tidigare riktigare, men visst det kommer nog att bli ett kultur arv om ett tiotal år när skammen lagt sig. Eftersom den speglar ju ändå en del av vår historia. [...]” (bilaga, fråga 1, person J)

En dag kommer miljonprogrammet att vara ett kulturarv, men när “skammen” har glömts . *När* och *hur*.

Svarande A:

“[...] Kanske för att miljonprogrammets områden uppfördes relativt nyligen (om man jämför med andra) [...]” (bilaga, fråga 5, person A)

När det har gått tillräckligt lång tid kommer vi att uppfatta miljonprogrammet som kulturarv. *När*.

Svarande P:

“[...] Dock fluktuerar bilden av det med tiden; det finns inget rätt och fel, utan frågan innehas av varje enskild person, du, jag och alla andra. [...]” (bilaga, fråga 4, person P)

Det beror på hur vi uppfattar miljonprogrammet som kulturarv. Alla har olika uppfattningar. *Hur*.

Kanske kan man tycka att ordet *när* kan strykas ur ekvationen. Enligt Howard (2003), handlar det ju enbart om hur vi uppfattar olika objekt som kulturarv. Men han nämner också “*[...] but anything could become heritage.*” (Howard, 2003, p. 7). Ordet “become” sätter perspektivet i en tidsrymd då han påstår att något “kan bli” kulturarv. Detta betyder att ordet *när* inte kan strykas ur ekvationen då *hur* beror på det. Frågan blir bara vad som i sin tur påverkar ordet *när*. Även om tiden går så bör chansen öka för något att bli kallat kulturarv, men det förutsätter att just “skammen” har lagt sig. Detta visar att det därmed inte enbart är tiden som gör någon skillnad för värderingen.

Status

I fråga 1 hittar man denna svarscommentar som är ganska tvetydig:

“Till viss del. Jag anser nog att den stora majoriteten av

miljonprojektområde inte är kulturarv, dock är det en stor del av vår historia som vi inte borde förneka genom att säga att det inte är vårt arv. Jag anser det nog vara en sorts tillfällig lösning som färgades av dåtidens anda. Jag tror att projekten alltid kommer ha samma status då de till stor del är en motsats till människans bostadsideal. flummigt svar..” (bilaga, fråga 1, person F)

Den svarande anser att miljonprogrammen både är och är inte en del av vårt kulturarv. Svaret kan tolkas som att eftersom områdena finns så är de en del av vårt arv då de visar vilken typ av samhällsvillkor etc som existerade under byggnadsperioden. Men, svarande nämner även ordet “status” och påpekar att den alltid kommer att vara densamma (bilaga, fråga 1, person F). Frågan är vilken sorts status som menas. Är det statusen i samhället eller statusen som kulturarv? Kollar man vidare på samma svarandes kommentar i fråga 6 (hur den generella bilden av miljonprogrammet uppfattas i samhället idag):

“Blandade. Vissa tror jag har hög status och fungerar fint, andra är sämre.” (bilaga, fråga 6, person F)

Här påpekar svarande F att vissa områden har högre status (n.b. samma ordval) än andra. Detta kan i sin tur betyda att de områden som har högre status anses vara kulturarv medan övriga inte gör det (bilaga, fråga 6, person F). Och är det högre status som efterfrågas bör det också definieras vad som är status. Har ett miljonprogramsområde utan sociala problem högre status än ett som har det? Eller är det enbart baserat på anseende från en landskapsarkitektstuderande?

Man kan fråga sig om det är en ekonomisk fråga. I sin bok ger Peter Howard ett exempel från Norge. Där är det, på grund av den rådande lagstiftningen, endast rika boende som har råd med att ta hand om de gamla bondgårdar de bor på. Folk med mindre pengar har inte samma möjlighet. Därmed kan endast en del

av det norska bondgårdsarvet leva vidare (Howard, 2003, p. 5). Bondgårdar ägda av personer med högre ekonomiska möjligheter kan därmed bevaras och kan därför anses ha högre status, men är det detta som menas med status i denna undersökning? Har därför ett miljonprogramsområde med invånare med högre ekonomisk status därför större chans att värderas som kulturarv, precis som de norska bondgårdarna?

Ser man till RAÄ:s åsikter och rekommendationer så ställer de frågor om hur ex klassfrågan spelar roll i kulturarvsvärderingen av den moderna bebyggelsen, detta då de rekommenderar en större inblandning av de boende i processen (Riksantikvarieämbetets hemsida [online], Det moderna samhällets kulturarv, 2011-05-09). Tolkat ur detta kan man tycka att statusen spelar roll, om ordet “status” i det här fallet är synonymt med “klass”.

Insider eller Outsider

En mycket intressant diskussion är den mellan *insiders* och *outsiders*, som Peter Howard tar upp i sin bok *Heritage : management, interpretation, identity* (2003). Detta är något som jag anser vara av stort intresse för enkäten och dess diskussion. Hur är landskapsarkitektstuderande placerade i detta spektrum?

Insiders, menar Howard, är dem som har en direkt koppling till objektet som kulturarv. De använder sig av en stark ”ägande” känsla av objekten och är oftast dem som har det specifika arvsobjektet som en del av deras vardagliga liv (Howard, 2003, p. 113). Detta gör att deras ”intressen” för arvet oftast är kopplat till specifika händelser istället för ex själva byggnaden och det arkitektoniska (Howard, 2003, p. 120). Howard menar därmed att man, som insider, anser att ens personliga åsikt om objektet är den rätta. Strider någon annans uppfattning mot denna åsikt har man svårt att känna förståelse för det. Denna uppfattning

gör att författaren anser gruppen av insiders vara en mycket svår samhällsgrupp att arbeta med då dess åsikter även strider mot de mer samhällsgenerella åsikter, vad de nu kan vara i ett sådant här sammanhang. (Howard, 2003, p. 115). I jämförelse med dessa har vi även outsiders. En mycket intressant, och lättillgänglig tolkning av Peter Howards påståenden kan man hitta i artikeln "*The European Landscape Convention as 'Interface'*" (2007) av Kenneth R. Olwig. Där anser han att outsiders tolkar och värderar miljöer och landskap utifrån de grunder som deras läroämne kräver (Olwig, 2007, p. 215). I sin bok ger Howard bland annat turister, utländska besökare, connoisseurs etc som exempel på outsiders (Howard, 2003, p. 122-130).

Men kan en person vara både en insider och en outsider? Howard, även tillsammans med Olwig, ger en antydning till svaret. Han menar att de åsikter och känslor man har som en insider kan bli "*knocked out*" (Howard, 2003, p. 117) av nya kunskaper som kan erhållas från en ny utbildning. Plötsligt har man utvecklat ett nytt perspektiv om arvsobjektet än man hade tidigare. Detta kan betyda att uppfattningen riktas mot att bli mer objektiv och därmed mer yrkesmässig (Howard, 2003, p. 117). Denna uppsatsenkät kan ge personliga åsikter från de svarande. Därmed kan det vara mycket intressant att se hur studenterna ställer sig i detta spektrum: Har de uppfattningar som ställer sig liknande insiders, outsiders eller kanske både två?

Bella Dicks (2000) har även sin syn på outsiders, som skiljer sig från Howards. Dicks menar främst att outsider-kategorin inte har någon koppling alls till arvsobjektet. Därmed kommer arvet att tolkas och jämföras vid upplevelsen av det (Dicks, 2000, p. 215). Skillnaden mot Howards teori om outsiders är kunskapen. Enligt Dicks agerar outsiders mer som en betraktare än som en "utbildad insider".

"Jag antar att de medstudenterna som kommer ifrån en större stad har

en annan syn på den sortens bebyggelse än vad jag har som kommer ifrån landet. De kanske har en barndom och historia och på så vis en stark koppling till dem, och anser kanske därför att de är en del av vårt kulturarv." (bilaga, fråga 5, person F)

Ovanstående citat, som kom fram i fråga 5, ger ett mycket intressant perspektiv för hela uppsatsen. Denna svarande menar att personer som har haft en närmare koppling till miljonprogrammet på något sätt kan uppfatta det som kulturarv mer än personer som inte har det. Tittar man på undersökningen ser man att av de som hade en nära koppling till ett miljonprogramsområde ansåg 11/11 att miljonprogrammet var ett kulturarv. Av de som inte hade en nära koppling ansåg 5/7 samma sak. Detta visar att en nära koppling kan betyda att man värderar området högre, ex i kulturarvsfrågor, än om man inte har det. Detta kan förstärkas av en kommentar i fråga 6 där en svarande, någorlunda likt ovanstående citat, påstår att de som bor i miljonprogramsområden känner en starkare "*kärlek och stolthet*" till sitt område än vad andra kan anse om det (bilaga, fråga 6, person D).

Det kan därmed, precis som Peter Howard påstår i sin bok, existera en perspektivmässig skillnad mellan insiders och outsiders. Ser man till enkätsvaren kan man någorlunda urskilja skillnaden även här. I undersökningen kan man definiera de som har en nära koppling som insiders och de som inte har det som outsiders. Drar man det ett steg närmare Howards definition kan man även kalla outsiders för experter, lite som den roll studenterna är på väg att få. Antingen redan nu eller som yrkesverksamma landskapsarkitekter. För att kunna göra en jämförelseanalys av svarskommentarerna är det nödvändigt att kunna definiera vad som är ett svar inom "insider"-kategorin och vad som ingår i "outsider". "En nära koppling" kan vara en del av insider-kategorin, men betyder detta att alla som svarar detta automatiskt räknas som insiders?

Det finns två citat, båda från svarande G, som jag tolkar tillhöra outsiders-kategorin. De är båda bundna till de teorier och planer, som låg bakom miljonprogrammet, och bör därmed vara ett exempel på ett "yrkesperspektiv":

"Nej! Snedsteg i vår arkitekturhistoria - ja." (bilaga, fråga 1, person G)

"Mycket negativ. Inte svårt att förstå om man satt sig in i hur det byggdes o vilka teorier som låg bakom." (bilaga, fråga 6, person G)

Man kan märka att de båda är negativt färgade och kan därmed utgöra en grund för hypotesen om att outsiders ser mer negativt på miljonprogrammet som kulturarv än insiders. Denna hypotes förstärks genom att svarande J, som inte anser miljonprogrammet vara kulturarv inte heller har en nära koppling till ett miljonprogramsområde (outsider) (bilaga, fråga 1 person J; bilaga, fråga 2, person J). Det ska även nämnas att det finns svarande som påstår att personer som inte har en nära koppling till ett miljonprogramsområde värderar det mer negativt (bilaga, fråga 5, person M)

I boken *Rational Landscapes and Humanistic Geography* (1981) påstår Edward Relph att den moderna bebyggelsen, konstruerad under 1900-talet, anses lågt värderad och blivit fördömd av arkitekter och historiker. Relph har personligen svårt att förhålla sig till denna bild, trots att han själv lever i en sk modernt konstruerad miljö. Han menar att synen på dagens landskap är väldigt blandad och ingen av värderingarna eller perspektiven är felaktiga i sig. En teori som Relph har är att vi påverkas av den miljö vi lever i och därmed har en helt annan uppfattning om en annan (Relph, 1981, p. 13-14). Även om Relph inte pratar om begreppet kulturarv i sin text kan man ändå dra paralleller från hans teori till hypotesen om att outsiders inte värderar miljonprogramsområden som kulturarv. Detta kan därmed bero på att de kommer från en helt

annan typ av uppväxt- och boende miljö än miljonprogrammet. Relphs teori är väldigt lik Bella Dicks definition av begreppet outsiders (Dicks, 2000, p. 216). De menar båda att det vi upplever av en ny och, för oss, utforskad miljö kommer att upplevas utifrån den miljö vi lever och är vana vid. Det ger därmed ett helt nytt perspektiv i jämförelse om man är en insider och redan bor i den "nyupptäckta" miljön.

För att utveckla denna hypotes mer, om att outsiders är mer negativ till miljonprogrammet som kulturarv, kan man se till kommentaren från fråga 2, svarande A. Enligt "en nära koppling"-teorin bör denna person vara en insider. Den svarande säger att han/hon har bott i ett miljonprogramsområde men har fått en negativ uppfattning om det. (bilaga, fråga 2, person A) Den svarande anser dock fortfarande att miljonprogrammet är kulturarv i fråga 1 (bilaga, fråga 1, person A). Detta, i sin tur, visar en antydning till att det kan finnas olika typer av insiders som på så sätt ger olika värderingar. Därmed kan en boende i ett miljonprogram och en person som växt upp i samma område vara två helt olika typer av insider-kategorin. Båda kan uppfatta miljonprogrammet som kulturarv men uppfatta ett miljonprogramsområde som generellt negativt.

Utifrån Bella Dicks definition, nämnd ovan, är det svårt att stärka min hypotes om att outsiders ser miljonprogramsområdena negativt. Dicks påstår aldrig att outsider-kategorin skulle uppleva ett arvsobjekt negativt enbart eftersom de själva inte är insiders. Men, den motsäger inte hypotesen heller utan påstår enbart att outsiders kan ha helt annat perspektiv. Både jämfört med insiders men även mellan varandra.

Fråga 3 (*Anser du att ett bevarande av kulturarvet är viktigt i planeringsprocessen?*) är i denna undersökning den fråga som närmast kan kopplas till studenterna som landskapsarkitekter och även till outsiders. Problemet blir dock att frågan är väldigt

öppen och handlar mer om planeringsprocessen istället för själva miljonprogrammet som kulturarv i den. Då alla svaranden (18/18) anser att bevarandet är viktigt i processen visar det att alla har en vilja och förståelse för att ha någon sorts historiskt bevarande i planeringen. Hade någon svarat nej på fråga 3 hade detta kunna ge ett nytt perspektiv till varför en historisk bevaring inte är viktig. Jämför man detta svar med fråga 1 ser man att även om alla anser att det är viktigt i planeringsprocessen så tycker inte alla att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv. Denna jämförelse kan visa på att miljonprogrammet därmed inte alltid är prioriterat vid en planeringsprocess. Betyder det att andra byggnader/miljöer från andra perioder prioriteras före miljonprogrammet? Ex

“Ja, det represneterar en tidsepok, men inte den vackraste” (bilaga, fråga 1, person C)

“Ja, även om det finns lite mycket av det.” (bilaga, fråga 1, person K)

“Ja. Även om jag tycker att det finns viktigare arv att tillvarata bör miljonprogrammen i någon mån bevaras” (bilaga, fråga 1, person M)

Även om svarande A i fråga 5 menar att miljonprogrammet har lägre värde än många andra nämnda byggnadsstilar blir det dock svårt, nästintill omöjligt, att via den här undersökningen se vilka tidsepoker som anses prioriteras före, om det nu är så. Kommentarererna anger inte mycket mer än att det finns andra arv att tillvarata. Av de tre närmast ovanstående citaten var det enbart en som hade en nära koppling till ett miljonprogramsområde. Att använda ord som *“viktigare”* och speciellt *“vackrare”* är starka ord som kopplar svaranden närmare insiders än outsiders. Kan man verkligen, som innehavare av yrkesrollen landskapsarkitekt, anse att ett område från en tidsepok är vackrare än något annat område? Och blir det därmed viktigare att ha med i landets

kulturarv?

Howard påpekar, som nämnts ovan, att ny inlärning kan ändra ens åsikter från att vara insider till outsider (Howard, 2003, p 117). Kopplat till det hittar man en intressant kommentar i fråga 5 där svarande J anser att lärare på SLU är mycket mer negativa till miljonprogrammet än generationen denna svarande kommer från (bilaga, fråga 5, person J). Detta kan tolkas som att *“lärarna”*, som de utpekats som i kommentaren, en gång i tiden var positiva men efterhand bytte åsikt. Eller så handlar det enbart om ett generationsändring. Denna generationsändring kan bero på att många av de lärare, som de benämns i kommentaren, var verksamma (eller utbildades) under tiden då miljonprogrammet byggdes. Detta kan vara ett motiv för, som RAÄ uttrycker det (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 6), att vissa (lärarna i det här fallet) inte lyckats erhålla den distans som krävs för att inte *“skämmas för det”*. De studenterna som inte skäms för det, kan därmed ha denna distans då de aldrig påverkats lika starkt av byggprocessen.

I rapporten *“Hej Bostad”* (2004) framställs byggandet av miljonprogrammet som en process som påverkade hela samhället.

Allt från politiker, myndigheter och byggare (Länsstyrelsen, 2004, p. 8-9). Ett fenomen, om man kan kalla det så, som har så stor påverkan på samhället kan vara svårt att släppa för någon som har upplevt det. Samtidigt påpekar Sture Balgård (2009) att aktiva i arkitektkåren, under miljonprogrammets år, fick utstå mycket kritik för byggnaderna (Byggnadsvårdsföreningens hemsida [online], Arkitektur i klassisk och fri stil, 2011-05-18). En tolkning är att lärarna just *“skäms”* (som svarande J påpekar) eftersom det finns en viss skuld känsla kvar. Antingen eftersom de var verksamma under perioden som studenter eller i yrkeskåren.

Yttre påverkan på uppfattningen

Frågorna 4,5 och 6 har till uppgift att påvisa vad som kan ha påverkat de svarandes uppfattning om miljonprogrammet som kulturarv.

Fråga 6 får ett väldigt tydligt majoritetssvar. Den generella bilden av miljonprogramsområdena uppfattas som negativ i samhället idag. Kopplar man detta till fråga 4, om det kan påverka det kulturhistoriska värdet, ser man att alla anser att det påverkas. Frågan här blir därmed hur det sker.

“Jag tror att en negativ bild av ett område kan bidra till att man i stadsplaneringen värderar dess värde relativt lågt, men jag tycker personligen att uppfattningen om ett område är en del av kulturhistorien. Att kulturhistorien har ett egenvärde med andra ord. Jag kan hoppas att man tänker så i planeringssammanhang, men jag skulle gissa att man kanske tar för snabba beslut ibland och att dagens värderingar då kan spela en betydande roll.” (bilaga, fråga 4, person D)

Denna kommentar menar på att de uppfattningar och värderingar vi har om ett område påverkar det negativt som kulturarv. Den svarande menar också att dennes personliga åsikter strider mot dessa.

“Det stärker det. Kanske inte i den breda massans spontana åsikter, men om man låter folk tänka lite och ger dem tid att se bortom problemen kommer miljonområdenas stora roll i den svenska samhällsutvecklingen att framstå tydligt. Och för övrigt hör ju dagens problem till denna samhällsutveckling - de förringar på inget sätt områdenas vikt. Egentligen. Men det är klart väldigt lätt att spontant häva ur sig att skiten ska bort.” (bilaga, fråga 4, person E)

Kommentaren menar att miljonprogrammets goda kvaliteter en

gång kommer att framstå som tydliga, bara tid ges. De är ju en så pass viktig nod i dagens debatt om samhällsproblem så det går inte att glömma bort dem, inte minst i framtiden och därmed som kulturarv.

Båda kommentarerna visar på att de svarande anser att miljonprogramsområdena behandlas ”felaktigt”, men på två olika sätt. Den tidigare menar att det är kulturvärdet i sig som är det positiva. Det kan i sin tur betyda att det inte är själva miljonprogrammet som behöver vara högt värderat utan enbart att det just HAR ett kulturvärde är viktigt. Den senare behandlar istället miljonprogrammet mer specifikt som själva värdet.

Det frågan dock missar är att studenterna verkar tolka frågan i förhållande till hur andra anser att det kulturhistoriska värdet påverkas och inte direkt utifrån deras egen uppfattning.

Medias påverkan på uppfattningen

Endast en svarande anser att bilden av miljonprogrammet påverkas av media. Personen väljer att använda uttrycket “*starkt präglad av*” (bilaga, fråga 4, person D). Detta samtidigt som ingen annan i undersökningen anser att media påverkar bilden av miljonprogrammet. Man kan dock tolka in media i ett antal andra kommentarer där begrepp som “*Vad man hörde...*” (bilaga, fråga 6, person E) visar att det som hörts om miljonprogrammen kommer från en andrahandskälla, precis som media är. Detsamma gäller att man kan tolka “*bilden*” (bilaga, fråga 6, person N) (som frågeställningen anger) som en bild som projiceras, ex av massmedia.

Det är uppenbart att kommentaren om massmedias bild är negativ. Frågan är därför hur denna bild påverkar studenternas bild och varför. En viktig poäng är att den massmediala bilden, enligt min uppfattning, inte nödvändigtvis behöver vara kopplad

till uppfattningen om kulturarv (som i sig kan bli en egen diskussion). Kommentaren påstår att miljonprogrammet (och dess områden) alltid visas negativt i media.

och agerar som ett hinder för att miljonprogrammet ska anses vara en del av vårt kulturarv.

Dessutom nämner kommentarerna att miljonprogramsområdena har ett dåligt rykte över sig som är svårt att släppa. Vad beror detta på? Enligt Ericsson et al. (2002) har (mass)media en mycket stark verkan i samhället. De bygger på att vi som läsare har en önskan att öka vår kunskap och medvetenhet om skeenden och miljöer som beskrivs i media. Ofta är detta "fenomen" som läsarna annars inte har möjlighet att nå. (Ericsson et al., 2002, p. 32) Det som dock kan ske, enligt samma bok, är att den bild som media visar kommer vara den som representerar miljonprogramsområdena. Detta kan sedan kopplas till de "redan angivna mallar" som existerar (Ericsson et al., 2002, p. 32). Detta kan kopplas till det som studenten ovan kommenterar över. Då denna student, O, inte har en nära koppling till ett miljonprogramsområde kan medias bild vara den enda bild som denna student får. Är då den mediala bilden starkt negativ, som de svarande påstår, så är det inte konstigt att uppfattningen om miljonprogrammet blir färgat av detta. Ska man gå längre påstår även svarande O att denne inte vill flytta till ett miljonprogramsområde ("*Nej, skulle inte heller vilja bo så. Färgad av fördomar?*") (bilaga, fråga 2, person O). Även om denna uppsats inte behandlar varför landskapsarkitektstudenterna vill eller inte vill flytta till miljonprogramsområdena, så tror jag att detta kan ge lite vägledning i förhållande till uppsatsens frågeställning. Kan man säga att en negativ påverkan av bilden, som t ex kan ske via massmedia, påverkar att studenten nedvärderar det kulturhistoriska värdet av miljonprogrammet?

Utifrån enkäten är det svårt att tolka hur en landskapsarkitektstuderande påverkas av bilden av miljonprogrammet i samhället. Den slutsas som är möjlig att dra är att medias negativa bild uppfattas som en typ av "fördröjning"

Metodkritik

En utskickad enkät ger de svarande en valfri miljö att svara på frågorna i. Jag tror att då ett ämne som miljonprogram ibland ses som ganska känsligt kan den ”politiska korrektheten” ta över i en personlig intervjumiljö.

Att nämna ett antal exempel på miljonprogramsområden var ett medvetet val. Ännu mera medvetet var att placera Rosengård allra först. Man kan diskutera hur detta påverkar resultatet. Mitt val av placeringen var att påminna om ett miljonprogram som är mycket uppenbart och nämns mycket i media.

Självklart kan jag förstå att en förstaplacering av just Rosengård kan verka provocerande och kanske till och med svarsriktande. Genom att direkt tydliggöra med ett område som oftast framkommer negativt kan jag anses vilja få den svarande att se även själva begreppet miljonprogram som något negativt. Detta var dock aldrig tanken med denna placering av Rosengård utan det var meningen att påminna den svarande om att miljonprogrammet förekommer i media och sätta denne i rätt tankestämning. Enligt Göran Ejlertsson (2005) finns det en stark benägenhet bland de enkätsvarande att svara det som anses vara önskvärt i samhället. Detta kan ofta märkas då svar positivt överdrivs för att skapa passande mönster och mallar som finns angående frågan i vårt samhälle. För att försöka minska denna ”överpositivering” kan man ställa frågorna på andra sätt. Detta ska då främst vara ett sätt som gör att kopplingarna till tendenserna kring ämnet i samhället inte blir allt för uppenbara (Ejlertsson, 2005, p. 70). Som nämnt ovan anser jag att en enkät, istället för intervju, kan minska risken för detta ”symptom”.

En intressant fråga är även hur antalet frågor kan påverka svarsresultatet i enkäten. Text hade tre frågor kunnat ge en mer

exakt bild av min frågeställning (och ett tydligare diagram) men jag anser att ett antal fler frågor behövdes för att fylla vissa tomrum, exempelvis fråga 1, tomrum som sedan används för att tolka svarens påverkan, anledning etc. För att fylla alla tomrum runt frågeställningarna skulle man behöva ett oändligt antal frågor vilket skulle vara en omöjlighet. För många frågor skulle även agera avskräckande för de svarande.

Det mest intressanta var självklart kommentarerna på enkätfrågorna. Tyvärr blev det ofta så att svaren blev endast ett ”ja” eller ”nej”. Detta var ju självklart valfritt hos varje svarande och inget jag, som enkätskapare, direkt kunde ändra. Det skulle dock säkert kunna finnas sätt att, till exempel textmässigt i enkätinformationen, mana till ett mer febrilt kommenterande av frågorna.

Det kan också nämnas att det finns en skillnad i tolkningen av uttrycket ”att ha en uppfattning om”. Syftet med frågorna i enkäten, förutom där det nämns i frågeställningen, är att studenterna ska ta ställning till sin egen uppfattning. Problemet blir då att ett antal har tolkat det som ”min uppfattning om vad andra tycker” och andra ”min uppfattning är”.

Lågt svarsdeltagande

Av 354 utskick var det 18 som svarade. Detta ger en procentsats på 5,1 %. Undersökningen kan därmed inte anses vara statistiskt säkerställd och det är därför omöjligt att applicera de slutsatser och tankar på alla landskapsarkitektstuderande. Men det visar dock en antydning till vad en del av de studerande anser om uppsatsens frågeställningar.

Ett försök till ökad svarsfrekvens skulle kunna vara att även skicka ut enkäten till landskapsarkitektstuderande vid SLU i Ultuna. Detta skulle även kunna bidra med nya frågeställningar, till exempel om

studenterna har påverkats olika då de går vid olika lärosäten?

Svarsantalet kan ha påverkats då runt hälften av de enkätsvarande går i samma årskurs som jag. Hade enkäten skickats ut till studenter som inte går i samma årskurs om jag själv så kunde svarsantalet ha blivit mycket mindre. Ofta är det ju så, och det märker man själv, att man är mer positiv att svara på något som är mer relaterat till sig själv. T ex klasskamrat, samtidigt skrivande av uppsats etc.

SLUTDISKUSSION

Uppsatsens frågeställningar

- Hur ser dagens landskapsarkitektstudenter på miljonprogrammet som kulturarv?

Ett tydligt majoritetssvar, på fråga 1, visar att 16 av 18 deltagande studenter anser att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv (bilaga, fråga 1). Man kan dock märka att det finns ett antal tveksamheter runt frågan. Studenterna anser att ett bevarande av miljonprogrammet visar hur vi en gång hade det, likt RAÄ:s definition (Unnerbäck, 2002, p. 13). Men många påpekar även att det finns brister i miljonprogrammets områden. Därmed kan man märka att det blir svårt, enligt studenterna, att koppla ihop begrepp som ”kulturarv” och ”god bostadsmiljö”, de är inte alltid synonyma. Ett kulturarv är nödvändigtvis inte en bra boendemiljö, men ett kulturarv som blir en bra boendemiljö är kanske inte ett kulturarv längre. Studenterna anser att det är viktigt att analysera om det är kulturarvsvärderingen eller problemlösningen som ska fokus ska ligga på.

Vilka argument är det som dominerar för sidorna och vad gör det ena viktigare än det andra? Denna diskussion kan dras ett steg längre och ta in etiska och moraliska aspekter. Rent etiskt bör det därmed vara prioriterat att anse att det specifika området ska sträva efter att vara en god levnadsmiljö hellre än ett kulturarv. Ser man tillbaka till den redovisning som ”startade” hela uppsatsen kan man märka att denna diskussion ej var närvarande där. Frågan var enbart inriktad mot förtätning och handlade därmed mer om yta än om miljö.

En intressant fråga blir därmed om miljonprogrammet ”lättare” hade kunnat anses vara kulturarv om det inte hade utsatts för lika kraftigt negativ kritik, om fokus inte hade varit lika starkt på

problemen i områdena. Detta hade, rent hypotetiskt, inte kunnat utgöra ett hinder för värderingen och hade därmed kunnat ge upphov till en helt ny diskussion.

- Vad är det som påverkar denna syn?

Tolkningsvis är det främst omöjligheten, eller studenternas ovillighet, att skriva ett likhetstecken mellan ”kulturarv” och ”god bostadsmiljö”. När denna ekvation en dag är möjlig att skriva ut och bevisa kan frågan, om miljonprogrammet är kulturarv eller inte, vara löst. Detta anser jag då många av studenterna är måna om att lösa de samhällsproblem som kan uppstå ur miljonprogramsområdena, samtidigt som det ska kallas kulturarv.

Tidsbegreppet är absolut den svåraste faktorn att behandla. Ur enkätsvaren kunde man tolka att tiden spelade roll. Vi kan ligga för nära miljonprogrammet för att anse det vara kulturarv (bilaga, fråga 5, person A) men att vi i framtiden kommer att värdera det som kulturarv (bilaga, fråga 5, person J). Det blir därmed svårt att se om tiden kan agera ensamt för att ändra åsikter. Om tillräckligt lång tid går, kommer alla miljonprogram att vara kulturarv då?

Då studenter kan sägas stå i en sorts ”övergångsfas” mellan att vara en insider och outsider kan det uppstå svar, i t ex enkäten, som kan tillhöra båda kategorierna. En fråga som ”Är miljonprogrammet en del av vårt kulturarv?” är en fråga som kan dyka upp, antingen under utbildningstiden eller i yrkeslivet. Med vilket perspektiv kommer den att behandlas, som insider eller outsider? En fråga är om landskapsarkitekter verkligen ska analysera och utvärdera nya, och för dem, utforskade områden utifrån den miljö de kommer ifrån. Detta samtidigt som de använder sig av metoder och teorier som påverkats från deras utbildning/yrke. Hur påverkar detta planeringsprocessen? Detta är även något som kan härledas till en objektivt/subjektivt-diskussion, vart går gränserna?

Media, som begrepp, var svårt att få in i enkäten då endast en svarande ansåg att det påverkade synen av miljonprogrammet. Här kan man hitta ett avstamp till en vidare diskussion om hur media påverkar oss. En student som aldrig haft en direkt upplevelse av ett miljonprogramsområde kan endast erhålla den bild som media presenterar för en. Dock kan man tycka att detta inte bör påverka en yrkesverksam landskapsarkitekt som själv utför analyser och inventeringar inför projekt. Men detta är ingen sanning utan enbart, i det här fallet, en hypotes.

- Vad innebär begreppen kulturarv och miljonprogram?

Begreppen har inte, vill jag påstå, ändrat skepnad för mig efter den här undersökningen. Det som har skett är att jag har fått större förståelse för det. Att kulturarvet inte enbart innebär att k-märka byggnader är logiskt men ingenting som jag reflekterat över tidigare. Det som därmed kan ha ändrats är att det kan existera så många olika synsätt. Ett kulturarv för en person kan betyda en helt annan sak för en annan. Detsamma gäller miljonprogrammet: bostad för några och förort för andra.

Jag är själv uppvuxen i och, i skrivande stund, boende i ett miljonprogramsområde. Därmed har min kunskap om det endast grundats på vilka upplevelser och erfarenheter som denna uppväxt har gett. Denna kunskap har utökats genom de teorier och idéer som föranledde byggandet, men även om den kritik som riktas mot miljonprogrammet är välgrundat eller inte. Landskapsarkitektstudenter är självklart en mycket snäv grupp i samhället så en kritikanalys baserad på endast dessa är inte statistiskt säkerställd. Men det har gett inblick i vad personer, som studenter eller inte, grundar sin kritik och sina tankar på.

- Hur kommer detta att kunna påverka landskapsarkitekturkåren som yrkesgrupp i framtiden?

Det man kan märka, och tolka ur enkätsvaren, är att bevarandet av kulturarvet kommer att kunna bestå i planeringsprocessen. Alla anser att det är viktigt medan många andra åsikter och perspektiv kommer in. Det finns ett antal som anser att man måste problematisera bevarandet och inte använda sig av det enbart för "att man ska" (bilaga, fråga 1, person N). Samtidigt kommer det fram tankar om att det som en gång har varit kan användas som inspiration och att det kan finnas en tydlig historia och identitet att ta vara på. Som det ser ut här så bör ingen förändring ske i synen på kulturarvet i planeringsprocessen.

Kommentar från fråga 5:

"Börjar väl accepteras, våra lärare skäms och är mer anti miljonprogrammet än vår generation larkare. Om ett tiotal år är det nog helt accepterat" (bilaga, fråga 5, person J)

Då det inte finns tillräckliga belegg för att kunna bevisa detta påstående är det en intressant diskussion att bygga vidare på. Påståendet skulle också kunna visa att vi är en del av generationsförändring. Kanske är vi på väg att ändra vår syn och uppfattning om miljonprogrammet inom landskapsarkitekturen. Både generellt, arkitektoniskt och kulturhistoriskt. Vad denna förändring beror på är svår att utreda. Men som nämnt i diskussionsavsnittet kan denna generationsändring bero på ett distansförhållande. Som Riksantikvarieämbetet påstår så har vi längre distans till äldre bebyggelse men inte riktigt samma till miljonprogrammet som ligger närmare oss i tiden (Riksantikvarieämbetet, 2004, p. 6). Om detta tidsbegrepp är en exponentiell linje bör framtidens landskapsarkitekter bli mer och mer positiva, ju längre tiden går.

Catherine Howett ställer frågan hur vi kan bevara objekt från tider vi inte har upplevt utan enbart baserat på historisk fakta Hon menar att det kan existera en partiskhet i den återberättande

faktan (Alanen et al., 2000, p. 12). Hur ska en landskapsarkitekt ställa sig till det här? Om lärarna är negativa är det denna bild som projiceras för studenterna och blir den uppfattning som representerar miljonprogrammet. Detta betyder inte att lärarnas negativa uppfattningen på något sätt är felaktig, men vad betyder den för studenternas uppfattning och framtida planering av miljonprogrammen? Dock bör man ta in tidsbegreppet även här. Miljonprogrammet ligger så pass nära i tiden att landskapsarkitekter har lättare för att se och höra de negativa kommentarer om det, från folk som upplevde det på nära håll. Äldre bebyggelsestrukturer går istället igenom andra- och tredjehandskällor och kan därmed erhålla en mer partisk återberättning som kan t ex anses vara mer positiv.

En av de främsta debatterna inom landskapsarkitekturen, eller samhället generellt, idag är den om förtätning. En negativ bild av miljonprogrammet som kulturarv kn leda till att det står osäkert vid jämförelse med andra byggnadsstrukturer. Undersökningen här visar lite både och. Visst anser alla svarande i enkäten att det är ett kulturarv men man kan också märka att miljonprogrammet inte alltid är prioriterat. Men, i motsats till det här, tycker jag att de svarande studenterna är mycket inriktade på att förbättra och få bort de brister och felaktigheter som kan finnas i miljonprogramsområdena. Det kan tydligt märkas i diskussionen där det är svårt att bilda synonymer av "god bostadsmiljö" och "kulturarv". Kan leda till stor debatt och diskussion om olika landskapsarkitekter prioriterar olika mellan dessa två.

Frågeställningar för framtiden

- Landskapsarkitekternas objektivitet/subjektivitet i kulturarvsvärderingen.

Hur långt får man egentligen, som landskapsarkitekt, blanda in sina personliga värderingar i projekt?

- Kulturarv eller god bostadsmiljö, vad är viktigast?

Är det viktigare att vi berikar vårt kulturarv med flera typer av levnadsmiljöer eller ska dessa miljöer sträva efter att vara så goda bostadsmiljöer som möjligt? Stora förändringar i en boendemiljö kan t ex lösa flera sociala problem men om tidstypiska strukturer (ex. byggnadstekniska lösningar) "förändras bort" kan området fortfarande anses vara ett kulturarv?

- Hur starkt agerar media som påverkan i planeringsprocessen?

Landskapsarkitekter som enbart har en koppling till vissa miljöer via media, hur påverkas deras yrkesuppfattning? Kan ett område som speglas negativt i media värderas som en sämre boendemiljö av en landskapsarkitekt?

KÄLLFÖRTECKNING

Elektroniska källor

Byggnadsvårdsföreningens hemsida (2009), Miljonprogrammet – ett vårdpaket [online], tillgänglig via <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/miljonprogrammet-ett-vardpaket> [2011-05-17]

Byggnadsvårdsföreningens hemsida (2009), Arkitektur i klassisk och fri stil [online], tillgänglig via <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/arkitektur-i-klassisk-och-fri-stil> [2011-05-18]

Riksantikvarieämbetets hemsida (2007), Det moderna samhällets kulturarv [online] tillgänglig via http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/modernt_kulturarv/det_moderna_samhallets_kulturarv.html [2011-05-09]

Riksantikvarieämbetets hemsida (2008), Modernt kulturarv [online] tillgänglig via http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/modernt_kulturarv.html [2011-05-18]

Riksantikvarieämbetets hemsida (2011), Vårt uppdrag [online], tillgänglig via http://www.raa.se/cms/extern/vart_oppdrag/vart_oppdrag.html [2011-04-15]

Riksantikvarieämbetets hemsida (2010), Kulturarv [online], tillgänglig via <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv.html> [2011-04-15]

Tryckta källor

Alanen, R. A., Melnick, Z. R. (ed.) (2000) *Preserving Cultural Landscapes in America*. Baltimore : The John Hopkins University Press

Arnstberg, K-O. (2000) *Miljonprogrammet*. Stockholm : Carlsson Bokförlag

Dicks, B. (2000) *Heritage, Place and Community*. Cardiff : University of Wales Press

Ejlertsson, G. (2005) *Enkäten i praktiken: En handbok i enkätmetodik*. 2. ed. Lund : Studentlitteratur

Ericsson, U., Molina, I., Ristilammi, P-M. (2002) *Miljonprogram och media Föreställningar om människor och förorter*. Stockholm : Riksantikvarieämbetet ; Norrköping : Integrationsverket

Howard, P. (2003) *Heritage : management, interpretation, identity*. 7. ed. London : Continuum

Länsstyrelsen i Stockholms län (2004) *HEJ BOSTAD om bostadsbyggande i Storstockholm 1961-1975*. Stockholm : Länsstyrelsen i Stockholms län

Jones, M., Howard, P., Olwig, K. R., Primdahl, J., Sarlöv Herlin, I. (2007) Multiple interfaces of the European Landscape Convention. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 61: 4, p. 207 - 216

Relph, E. (1981) *Rational landscapes and humanistic geography*. London : Croom Helm

Riksantikvarieämbetet. (2004) *Förändra varsamt vägledning vid ombyggnader av rekordårens bebyggelse*. Stockholm : Riksantikvarieämbetet

Unnerbäck, A. (2002) *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Stockholm : Riksantikvarieämbetets förlag

Weissglas, G., Paju, M., Westin, L., Danell, T. (2002) *Kulturarvet som resurs för regional utveckling En kunskapsöversikt*. Stockholm : Birger Gustafsson ABW

Åström, K. (1993) *Stadsplanering i Sverige*. Stockholm : Byggförlaget

Otryckta källor - Kontakt via e-post

Enkät svar från 18 landskapsarkitektstudenter, 110421-110428, Alnarp : Sveriges Lantbruksuniversitet

BILAGA: ENKÄTSVAR

1. Anser du att miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv?

A: Ja. Jag tycker att det, liksom allt annat, som vår bostadsbyggande historia har efterlämnat oss är en del av vårt kulturella arv.

B: Ja

C: ja, det representerar en tidsepok, men inte den vackraste

D: Ja

E: Självklart! Det representerar en epok av stora omdaningar i samhället, präglade av stark framtidstro! Seriöst: 1 000 000 bostäder på 10 år?!

F: Till viss del. Jag anser nog att den stora majoriteten av miljonprojektområde inte är kulturarv, dock är det en stor del av vår historia som vi inte borde förneka genom att säga att det inte är vårt arv. Jag anser det nog vara en sorts tillfällig lösning som färgades av dåtidens anda. Jag tror att projekten alltid kommer ha samma status då de till stor del är en motsats till människans bostadsideal. flummigt svar..

G: Nej! Snedsteg i vår arkitekturhistoria - ja.

H: Ja

I: Ja. Jag ser kultur som en process. Ordet kulturarv i samband med byggnader gör att jag tänker på k-märkta byggnader och det känns lite märkligt i samband med miljonprogramsområden. Jag tror dock att man kan förändra och förbättra områden och att de samtidigt kan ses som en del av vårt kulturarv. Som det ser ut idag är dessa områden framför allt bostadsmiljöer och bör behandlas därefter, med de restaureringar och renoveringar som behövs.

J: Jag har inte tänkt på det tidigare riktigt, men visst det kommer nog att bli ett kulturarv om ett tiotal år när skammen lagt sig. Eftersom den speglar ju ändå en del av vår historia. Dock måste jag svara nej på denna fråga, jag anser inte att

miljonprogrammet är en del av vårt kulturarv än.

K: Ja, även om det finns lite mycket av det.

L: Ja

M: Ja. Även om jag tycker att det finns viktigare arv att tillvarata bör miljonprogrammen i någon mån bevaras

N: Nja. [Kommentar:] Både och, Sant att det speglar samhällets historia och hur vi förhållt oss till tidigare ideal etc. Men tycker inte att det är viktigt att bevara för det, finns alltför många brister.

Måste våga bygga om för att våga bygga. Dock tycker jag inte man ska förkasta allt, riva och bygga nytt. Men man kan nog göra ganska radikala förändringar utan att hela kulturarvet försvinner.

O: Ja. Kanske en gång kommer man att se fördelar med miljonprogrammet som man inte gör idag. Det är fel att radera en epok, förbättra och förhöja värdet miljömässigt både utvändigt och invändigt går att göra.

P: Dessvärre ja (obs. personlig kommentar).

Q: Ja

R: Ja.

2. Bor du (eller har bott) i ett miljonprogramsområde (eller har släkt/vänner som gör det)?

A: Jag har bott i ett miljonprogramsområde under ett halvårs tid då jag studerade i Umeå. Området heter Ålidhem. Även om det inte är en del

av frågan skulle jag vilja tillägga att jag inte själv skulle välja att åter flytta till ett liknande område. Framst för områdets monotona uttryck och byggnadernas invändiga kvalitet, som tydligt skvallrar om att området uppfördes under tidspress och med fokus på kvantitet snarare än kvalitet. Det huset jag bodde i var väldigt lyhört och väggarna var nästintill papperstunna. Ingenting kändes gediget och "äkta".

B: ja

C: nej, men nära, när jag bodde i Rosengård jag har inte fått så väldigt bra insyn måste jag erkänna, men jag har sett hur det ser ut och varit i miljonprogramsområden.

D: Ja

E: Har bott i den ryska motsvarigheten. Mycket trevligt område, men ack så fula hus. Fast det tänkte jag inte så mycket på då.

F: ja, jag bodde i ett miljonprojektområde i Rosengård i 6 månader.

G: Nej.

H: Ja, vänner bor i miljonprogramsområden

I: Ja, inte jag. Känner folk som bott i

J: nej.

K: Ja, har bott. Det hade gjorts om till studentlägenheter och för detta ändamål var det perfekt.

L: Ja, släkt/vänner

M: Nej, det kan jag inte säga.

N: Nej.

O: Nej, skulle inte heller vilja bo så. Färgad av fördomar?

P: Känner några enstaka bekanta som gör det.

Q: Nej

R: Ja.

3. Anser du att ett bevarande av kulturarvet är viktigt i planeringsprocessen?

A: Ja, samtidigt som jag tycker att det är viktigt att inte vara allt för restriktiv, för att ge utrymme för nya byggnader från nya tidsepoker. Det viktigaste kanske inte är strikt bevarande, men att våra kulturarv blir en naturlig del att behandla i planeringssammanhang.

B: ja

C: ja, definitivt

[Kommentar:] under planeringstiden måste man se vad i miljön man vill spara och vad man kan ta inspiration av. det är synd att

riva något innan man är riktigt säker, men jag tycker heller inte att man skall spara allt för sparandets skull. man kan behålla känslan även om man river vissa hus exempelvis.

D: Jag anser spontant att det är viktigt att så mycket av vårt kulturarv som möjligt finns representerat (och alltså bevarat) i den fysiska verkligheten, därmed inte sagt att varenda miljonprogramsområde (exempelvis) måste bevaras intakt. Men att uttradera varje spår av en epok, t.ex. denna, tror jag är viktigt att undvika. Kulturarvet är i de flesta fall på något sätt del av en plats identitet och därför är det något en landskapsplanerare borde reflektera över i sin process med att utveckla en plats.

E: Ja.

F: Ja.

G: Ja.

H: Ja

I: Helt klart! Men jag tycker att man behöver problematisera bevarandet och inte bevara för bevarandets skull, lika lite som man bör förändra för förändringens skull.

J: ja.

K: Ja, men allt behövs inte bevaras, det räcker om några exempel blir kvar, då bidrar det till diversiteten.

L: Ja

M: Ja, det är viktigt. Men kanske är det inte landskapsarkitektens jobb att göra sådana bedömningar så mycket som riksantikvariens.

N: Ja, absolut. Tycker inte man ska riva och bygga helt nytt. Finns många aspekter inom miljonprogrammet som är värt att ta fasta på, ex att bygga för en ökande befolkning. Vi är i en liknande situation nu med bostadsbrist inne i städerna. Att ta fasta på olika kulturvärden och hur man bäst bevarar dem tror jag är viktigt att ha med i planeringsprocessen

O: Ja!

P: Absolut! Vi måste alltid förhålla oss till det som finns, vår

historia och identitet kopplad till det är det viktigaste vi har, enligt mig!

Q: Ja, för att kunna studera hur man gått till väga tidigare samt om det var lyckat eller ej

R: Absolut.

4. Tror du att en negativ bild av ett område påverkar dess kulturhistoriska värde?

A: Ja, jag tror absolut att en negativ bild har en påverkan, men behöver inte vara avgörande för ett områdes existens.

B: ja naturligtvis

C: ja absolut

Kommentar: därför tror jag inte att alla håller med om att miljonprogramsområdena har ett kulturhistoriskt värde

D: Jag tror att en negativ bild av ett område kan bidra till att man i stadsplaneringen värderar dess värde relativt lågt, men jag tycker personligen att uppfattningen om ett område är en del av kulturhistorien. Att kulturhistorien har ett egenvärde med andra ord. Jag kan hoppas att man tänker så i planeringssammanhang, men jag skulle gissa att man kanske tar för snabba beslut ibland och att dagens värderingar då kan spela en betydande roll.

E: Det stärker det. Kanske inte i den breda massans spontana åsikter, men om man låter folk tänka lite och ger dem tid att se bortom problemen kommer miljonområdenas stora roll i den svenska samhällsutvecklingen att framstå tydligt. Och för övrigt hör ju dagens problem till denna samhällsutveckling - de förringar på inget sätt områdenas vikt. Egentligen. Men det är klart väldigt lätt att spontant häva ur sig att skiten ska bort.

F: Ja, eller snarare så ger det en karaktär till ett område, en laddning som inte nödvändigtvis behöver vara negativ i ett historiskt perspektiv.

G: Ja, i viss mån.

H: Ja, det påverkar, men både positivt och negativt som med det

mesta.

I: Ja, det har man ju märkt genom historien. Hus som rivs är de hus som uppfattas negativt, dessa husen har inte ett kulturvärde.

J: ja något som har en negativ ton hos allmänheten tar nog längre tid att bli accepterat som kulturhistoriskt värdefull.

K: Ja

L: Ja

M: Uppfattningen om dess kulturhistoriska värde, ja, absolut. Man kan ju dra paralleller till street art/graffiti som nästan uteslutande behandlas som klotter.

N: Ja, absolut.

O: Ja definitivt.

P: Ja. "Kulturhistoriskt värde" är ju samtidigt en fråga om uppfattning; allt som är gammalt har ju inte ett stort kulturhistoriskt värde bara för att det är gammalt, eller? Dock fluktuerar bilden av det med tiden; det finns inget rätt och fel, utan frågan innehas av varje enskild person, du, jag och alla andra. Det vi föraktar idag kanske vi älskar om hundra år. Se bara på hur man gjorde när man byggde en del av miljonprogramshusen, man rev gamla arbetartråkvarter, som man då såg som smutsiga och nedgångna, men som vi idag älskar (kanske för att de inte är nedgångna längre, utan "pittoreska" i våra ögon; ex. Haga i Göteborg).

Samtidigt, negativ säger du. Se då på exempelvis Auschwitz, det är väl ett område som vi torde hata. Ändå har platsen ett mycket stort kulturhistoriskt värde, just för att det berör en så viktig del i vår historia, något som vi aldrig får glömma.

Q: Ja, det tror jag att det kan göra i vissa fall

R: Med stor sannolikhet.

5. Hur tror du att synen på miljonprogrammet som kulturarv är bland dina medstudenter?

A: Jag tror att de flesta ändå anser att miljonprogramområden

liksom andra tidstypiska bostadsområden har ett bevarandevärde. Dock tror jag att många anser att miljonprogramområdena har ett hierarkiskt lägre värde än andra bostadsområden som uppfördes efter andra ideal, såsom modernism, nyklassicism, jugend m.m. Varför tror jag det? Kanske för att jag själv anser att miljonprogrammet har ett något lägre bevarandevärde än andra bostadsområden. Varför tycker jag så? Kanske för att miljonprogrammets områden uppfördes relativt nyligen (om man jämför med andra) och för att de uppfördes med anledning att tillfredställa ett bostadsbehov och inte för att representera ett ideal eller vara estetiskt tilltalande.

B: tror att många ser det som ett kulturarv

C: blandat, vissa säger nog ja och vissa nej.

D: Jag tror att vi är många som tycker att miljonprogrammet är en viktig del av vår historia och vårt kulturarv

E: Det kan jag inte svara på. Men det verkar som att i alla fall Rosengård inte finns på deras mentala karta över tillgängliga bostäder.

F: Jag antar att de medstudenterna som kommer ifrån en större stad har en annan syn på den sortens bebyggelse än vad jag har som kommer ifrån landet. De kanske har en barndom och historia och på så vis en stark koppling till dem, och anser kanske därför att de är en del av vårt kulturarv.

G: Inget kulturarv att bevara. Hur kan en miljon liknande lägenheter som aldrig har efterfrågats som en god boendemiljö vara något bevarandsvårt.

H: Blandad. Men en viktig del i utvecklingen och ett viktigt kulturarv.

I: Jag vet inte. Alla är medvetna om det "sår" som finns i arkitekturhistorien men det talas sällan om hur man kan bevara dessa områden. Eller att det bör göras. Diskussionerna handlar mer om hur man kan förändra dem. Därför tror jag att det finns en inställning till att det är ett fel som ska rättas till. Inte ett bevarande i sig. När miljonprogrammet byggdes hade man

matserplaner- det fanns idéer om hur bostadsbristen skulle lösas effektivast, utan att det skapades platsspecifikt, genom att inte se områdena som platsspecifika när man vill bevara eller förändra dem idag, riskerar man att hamna i samma fälla igen; områden är olika och bör behandlas olika. Så tror jag att många inom arkitektur resonerar idag.

J: Börjar väl accepteras, våra lärare skäms och är mer anti miljonprogrammet än vår generation larkare. Om ett tiotal år är det nog helt accepterat

K: Jag tror att de flesta ser det som ett kulturarv, om än ofta ett fult sådant.

L: Intressant men kanske inte som kulturarv

M: Ganska negativ, om man inte själv bott i ett miljonprogramsområde (vilket jag inte tror att så många har gjort/gör).

N: Tror att den är ungefär samma som min.

O: Vet inte, tror att det är rätt blandade åsikter. En del människor vill nog radera för att ryktet är som det är.

P: Blandad, men jag tror också att det är den fråga som få har ställt sig.

Q: Jag tror att många ser det som en viktig del av vårt samhälles historia.

Kommentar: om man kan räkna gamla industribyggnader till kulturarv, ex skurup, så är även miljonprogrammen det, anser jag.

R: Tror inte folk ser dessa områden som kulturarv.

6. Hur uppfattar du den generella bilden av miljonprogramsområden i samhället idag?

A: Oj, här har jag nog redan målat upp en ganska bra bild av vad jag tror. Jag tror att den generella bilden av miljonprogramsområden har en negativ klang. Monotona miljöer som uppfördes för att tillgodose en bostadsbrist. Samtidigt tror jag att Miljonprogrammet ses som en standardhöjande

insats för det generella Svenska hemmet. Jag upplever Sveriges generella bostadsstandard som högre än nästan alla europeiska länder som jag har besökt (inklusive Danmark). Jag tror att miljonprogrammet var en bidragande faktor till det.

B: väldigt negativ, främst från de som inte bor där.

C: inte så bra

[Kommentar:] jag tror att det uppfattas som fult och slitet, vilket det i många fall är. men jag tror absolut att bilden av miljonprogramsområdena är sämre än hur det egentligen ser ut.

D: Negativ bland befolkningen generellt, men lite fascinerande bland arkitektur-/historieintresserade. Jag tror dock att det kan finnas en kärlek och stolthet hos de som själva bor i sådana områden. Väldigt svårt att säga något generellt, det här är en fråga vars svar varierar beroende på vilken grupp i samhället man frågar tror jag.

E: Tämligen negativ. Vad man hörde om dessa områden för något år sedan har bleknat i takt med att samhället satsat på att lösa situationen. Men fortfarande bär ordet "Rosengård" på en viss negativ laddning, det kan inte förnekas.

F: Blandade. Vissa tror jag har hög status och fungerar fint, andra är sämre.

G: Mycket negativ. Inte svårt att förstå om man satt sig in i hur det byggdes o vilka teorier som låg bakom.

H: Jag tror den allmänna uppfattningen håller på att förbättras.

I: Jag tror att det finns en känsla av att det var allt för mycket fokus på bostadsbristen och inte på bostadsmiljön när det byggdes. Idag har vi en annan syn på vad en bra bostadsmiljö är och vi kan inte riktigt relatera till hur de tänkte då. Eftersom att det är så känsligt vill man kanske inte kännas vid det som ett arv. Men det är ju ett arv. De brister, kanske i form av material, konstruktioner osv. som det snabba och effektiva byggandet då gav upphov till är bra att lära av och det finns kvaliteter i tankesättet att ta hänsyn till. (Även taskiga gener har bygger en personlighet) Jag tror dessvärre också, att det finns en bild av

vilka som bor i området, och att denna bilden ofta är negativ.

Socioekonomi, etnicitet och kultur osv. är faktorer som gör att människor bor i ett speciellt område, detta är också faktorer som bidrar till hur man ser på området utifrån (och innifrån). Många har försökt att skapa positiva bilder, och projekt osv. som ska göra stigmatiseringen av miljonprogramsområdena mindre andra vill spä på bilden av utsatthet i områdena. Det är lite olika bilder som målas upp.

J: bilden generellt sett är nog att miljonprogrammen är fula, billiga, har dålig kvalitet och har blivit problemområden som är otrygga och farliga.

K: Som att de har fått generellt dåligt rykte, stor anledning är säkert eftersom de har bidragit så mycket till segregation.

L: På framfart

M: Så länge man inte själv bor i ett sådant området tror jag bilden är negativ. Miljonprogramområden utmålas ofta som problemområden.

N: Jag uppfattar den som väldigt negativ. Men jag tror oxå att den negativa bilden främst kommer från de som inte själva bor i ett miljonprogramsområde.

O: Negativ och starkt präglad av massmedia. Så fort något hemskt händer i ett miljonprogramområde nämns vilket område det är. Jag tror att massmedia har ett stort ansvar för hur den generella bilden ser ut. Det är svårt att ta kål på dåligt rykte.

P: Ses ofta som ett problemområde, då fattiga och invandrare bosätter sig där. På vissa håll har åtgärder vidtagits för att förbättra lamellområden, bl.a. på ett ställe som jag inte kommer ihåg namnet på på rak arm, där man rev halva hushöjderna och delade upp kropparna, och på det sättet gjorde området attraktivt. Det är också först de senaste åren som frågan har börjat diskuteras i inom byggnadsvårdslokaler, och även där är meningarna delade, eftersom byggnadstekniken som använts från 60-tal och framåt, inte har de tekniska kvaliteterna som tidigare byggnader har haft, med bl.a. fukt-, mögel-, och konstruktionsproblem

som följd. Frågan som diskuteras idag (se. särskilt tidskriften Byggnadskultur 2:2011) handlar om huruvida man ska restaurera med samma "dåliga" tekniker eller huruvida dessa dåliga hus, kanske rentav inte är värda att bevara. I vart fall faller många av miljonprogrammets byggnader utanför Vitruvius deviser om att en byggnad skall vara "ändamålsenlig, hållbar och vacker". 60-talets lamellhus är venligt mig ingetdera.

Q: Många förknippar det med något negativt, dåliga boendeförhållande

R: Att det är områden som är placerade i utkanten av staden och att områdena ofta är nedgångna och kräver renovering/förnyelse.